

TUSSENTIJD 2/11

Een uitgave van de historische kring voor Oss en omgeving, stichting De Werkende Mens

Jaargang 17 Najaar 2011 issn 1387-1498
Dit blad heeft een waarde van € 4,50

Zie ook www.dewerkendemensoss.nl

In dit nummer:

- Zusters van de Choorstraat in Oss, het H. Margaretha Mariagesticht
- Brouwerstraat
- De R.K. Burgerschool A en B, de 'boeren- en de burgerschool'
- Hoe de Heren van Aemstel in Oss terecht kwamen
- De nachtelijke klap in Macharen, die nog lang en ver nadreunde...
- De dodenakker met de schender op het Schaijsche veld

» COLOFON «

Tussentijds is het tijdschrift van de historische kring voor Oss en omgeving, stichting De Werkende Mens. Tussentijds verschijnt twee keer per jaar in een oplage van 250 exemplaren. Donateurs krijgen het blad toegezonden.

De historische kring voor Oss e.o. DWM wil de geschiedenis van de bewoners in beeld brengen door onderzoek, lezingen, artikelen. Ook organiseert de kring excursies en andere activiteiten.

Donateur worden van de historische kring Oss DWM? Dat biedt veel voordelen. Zo wordt u als eerste op de hoogte gebracht van de activiteiten zodat u er tijdig bij kunt zijn. Het blad Tussentijds krijgt u toegezonden. Met uw bijdrage zorgt u er mede voor dat de historische kring DWM kan blijven werken aan de activiteiten. Per jaar is de contributie minimaal € 12,50. Wie donateur wil worden kan dit bedrag – meer mag natuurlijk ook! – overmaken op bankrekeningnummer 18.04.58.981 Rabobank Oss, ten name van de stichting De Werkende Mens te Oss. Stuur u svp ook een briefje met uw naam en adres ter bevestiging naar st. DWM, postbus 628, 5340 AP Oss. Een e-mail kan ook, via de website www.dewerkendemensoss.nl.

Redactie
Robert van Vlijmen
Paul Spanjaard
Peter van Nistelrooij
Pieter Roskam

De redactie behoudt zich het recht voor aangeboden artikelen redactioneel te bewerken - met respect voor de inhoud - , in te korten of niet te plaatsen.

Gastauteurs
Ruud Pieters, Wout van Kuijlenburg,
Paul Budde en Jan Ruijs/Joop Thuring

Vormgeving
Gert-Jan Bloemers, Oss

Druk
Kluytmans drukwinkel, Oss

ISSN 1387-1498

© historische kring voor Oss en omgeving,
stichting De Werkende Mens, Oss 2011

Foto omslag:
Voormalig klooster H. Margaretha Maria in de Vlashoek (foto Paul Spanjaard)

Redactioneel

Wanneer men de periode tussen het verschijnen van de vorige Tussentijds en dit najaar/winter-nummer overziet zou men kunnen gaan denken dat de beruchte Osse bendes het belangrijkste bestanddeel waren van de Osse historie. Deze perioden van criminaliteit zijn onbetwistbaar een onderdeel van de Osse geschiedenis en mogen en moeten zelfs voor het voetlicht gebracht worden. Jawel “moeten”, want mijns inziens is het vooral belangrijk om vast te stellen waarom Oss deze twee golven van hevige criminaliteit heeft gekend. Men kan dan denken aan de armoede die er was, de enorme economische ongelijkheid, het saamhorigheidsgevoel en het om moeten schakelen van het boerenleven naar het industriële leven met zijn ongenaakbare ritme.

Een discussie die ik hier verder niet zal voeren. Wel wil ik diegenen die interesse hebben voor deze materie wel wijzen op de boeken die omtrent dit onderwerp nu bij boekhandel Derijks in Oss te koop zijn (buiten het nieuwe boek van Leo Hoeks en Gerard Rooijackers). Het betreft hier nieuwe drukken van boeken waarvan de eerste druk nog wel eens voor relatief veel geld op de tweede hands boekenmarkten worden verkocht: Donker Oss door J. de Speurder (eerste uitgave in 1935) is nu rijkelijk aangevuld met 170 foto's en De Bende van Oss het ware verhaal

door Martin Schouten. De eerste uitgave (1982) met de titel: De zaak Oss, is nu aangevuld met nieuwe feiten. (Met dank aan Peter van Nistelrooij voor de tip)

Toch is het wel zo dat de Osse geschiedenis meer biedt dan deze bendes alleen. De laatste jaren zijn er onder andere in dit blad al vele facetten van deze historie voor het voetlicht gebracht. Ook dit nummer komen er weer veel zaken aan de orde. Bij een aantal artikelen vormt de Grote Kerk het belangrijkste uitgangspunt maar ook het klooster dat ooit bij de H. Hartkerk stond komt aan bod. En laten we vooral niet vergeten dat Oss en zijn historie geen eiland vormen maar dat de stad een onderdeel is van de regio. Het feit dat ook in Uden belangrijke archeologische vondsten zijn gedaan – het vorstinnengraf – bewijst dat niet alleen Oss maar de hele regio heel lang (en volgens mij nog steeds) een plek van betekenis is geweest. Laten we daarom aan onze héle geschiedenis de waarde hechten, die deze verdient (inclusief alle bendes die er in Oss actief zijn geweest). Er kunnen nog genoeg films gemaakt worden.....

NAMENS DE REDACTIE
Robert van Vlijmen

Zusters van de Choorstraat in Oss, het H. Margaretha Mariagesticht

RUUD PIETERS

De Zusters van de Choorstraat of Dochters van Maria en Joseph, ook wel Omnibus Charitas geheten, is een Katholieke congregatie die in 1820 werd opgericht door Anna van Hees en haar biechtvader Jacobus Heeren te 's-Hertogenbosch. Het is een van de oudste wereldlijke zustercongregaties van Nederland. Jacobus Heeren wilde wat doen aan de nood onder de vele daklozen en wezen, en hij zocht rijke, ongehuwde vrouwen die deze zorg wilden verlenen. Oorspronkelijk liepen zij niet in kloosterdracht. Toen dit wel het geval was, was deze dracht sterk afwijkend van wat toen gebruikelijk was. Pas in de tweede helft van de 19e eeuw ging de kerk zich strikter met de congregatie bemoeien en kwamen er strengere klooster-regels.

De congregatie stichtte vele instellingen in Noord-Brabantse dorpen en steden en ze wijdde zich aan de zorg voor armen, ouderen en zieken. Zij verrichtte pionierswerk op het terrein van onderwijs aan doven. De Congregatie Dochters van Maria en Joseph vierde op 7, 8, 10 en 11 juli 2010 haar 190-jarig bestaan. Het jubileumfeest was de opmaat voor een doorstart, met onder meer een Huis voor Spiritualiteit en nieuwe intredingen.

In de Heilig Hart kerk in de Vlashoek werd op 14 augustus 1921 door pastoor F.M.J. Bloem de eerste mis opgedragen. Naast de kerk was inmiddels begonnen aan de bouw van een klooster, later het H.Margaretha Maria gesticht genaamd. De pastoor wilde in zijn parochie liefdezusters hebben die zich ondermeer met het kleuter- en meisjesonderwijs zouden gaan bezighouden. Hij ging in onderhandeling met de Congregatie der Zusters van de Choorstraat, dochters van Maria en Joseph, gevestigd in de Choorstraat in 's-Hertogenbosch.

De congregatie ging akkoord met zijn voorstel en op 18 april 1922 arriveerden in Oss zes zusters waaronder de Moeder-Overste Zr. Berthillia. De andere Zusters waren Zr. Martha, Zr. Eleonora, Zr. Victorina, Zr. Theophila en Zr. Ludwino, zij was het hoofd van de school. Zij werden uit het Moederhuis opgehaald in vier auto's met pastoor Bloem en twee kerkmeesters.

Bij het café van Cees van Boxtel, in de volksmond "Keeskes" genaamd, aan de Heescheweg 65 had zich een hele stoet van huifkarren opgesteld, versierd met groene bogen, bonte roosjes en vlaggetjes, en beladen met bruidjes.

HET KLOOSTER H.MARGARETHA MARIA AAN DE VLASHOEK. RECHTS DE R.K. MEISJESSCHOOL WAAR DE ZUSTERS DE LEIDING HADDEN. DE WEESJES VOLGDEN OP DEZE SCHOOL OOK HET ONDERWIJS.

De stoet vertrok vervolgens naar het Margaretha Maria gesticht waar aan de ingang van de Zusterstuin een ereboog was opgericht. Vanaf deze poort leidden slingers naar de huisdeur, waarboven een kroon van vergulde en verzilverde eieren prijkte. Een van de bruidjes mocht een welkomstversje opzeggen bij de intocht van de Zusters. Dit meisje, Marietje Janssen, toen ruim 12 jaar oud, werd later Zr. Anselmus in deze congregatie.

De lagere school was nog niet klaar, maar moest toch volgens het rooster beginnen. De leerlingen werden zolang in de R.K. Bewaarschool geplaatst, waar geen bordes en onvoldoende zitplaatsen waren en het werkvolk nog regelmatig over de vloer liep. Het hoofd van de R.K. Bewaarschool was Zr. Jacobi van Ooyen. Zij werd geboren op 13 augustus 1903 en is overleden op 11 november 1988. Na de vakantie werd een begin gemaakt met de zesklassige lagere school.

Op voorstel van pastoor Bloem werd in het gesticht ook een weeshuis opgericht voor ongeveer 20 kinderen, maar dit werd later opgeheven omdat nieuwe pedagogiek en gezinsopvoeding de voorkeur kreeg. Overste was Zr. Emerentiana Hazenberg, geboren op 16 juni 1894 en overleden 12 december 1965. Zij werd in mei 1928 overgeplaatst naar 's-Hertogenbosch.

In januari 1923 werd Moeder-Overste Berthillia opgevolgd door Zr. Michael en op 1 oktober 1925 werd een weeshuis voor meisjes geopend. Hier vonden in de loop van de tijd veel kinderen een plekje. Er zijn tijden geweest

dat er ongeveer 20 waren gehuisvest. Op 22 december 1933 werd de toen leidende Moeder-Overste Consolata opgevolgd door Moeder-Overste Alacoque die in Oss bleef tot eind 1937.

In januari 1944 werd Zr. Ernestine vanuit 's-Hertogenbosch overgeplaatst naar het klooster in Oss, zij kampte de laatste jaren met haar gezondheid en kon het in het klooster wat kalmer aan doen en aansterken. Zij maakte zich verdienstelijk door het naaien van zwart goed, iets waar zij zeer bedreven in was.

Op 18 april 1947 bestond het klooster 25 jaar en dat werd door de parochianen met buitengewone luister gevierd. In het gebouw werden nog vele nuttige verbeteringen aangebracht, zoals nieuwe badkamers, lavabo's, etc.

In 1950 zijn de laatste weesmeisjes uit het klooster vertrokken. Het lokaal waar de kinderen hun refter hadden en ook de zolder waar de slaapgelegenheid was zijn na ontruiming verbeterd en daarna ingericht voor onderwijs aan de kleuters van de Vlashoek.

In september 1951 werden zeven nieuwe schoollokalen door pastoor Van Ierland in tegenwoordigheid van verschillende kerkelijke en wereldlijke autoriteiten ingewijd.

Op 24 augustus 1961 vertrokken de Zusters uit Oss. Het gebouw werd gekocht door de gemeente Oss voor de Dienst Publieke Werken en de straat kreeg in 1977 een andere naam: de historische veldnaam Geurdenhof.

In 1994 werd het pand gekocht door het Osse bedrijf Roskam Wijnkopers voor eigen gebruik, kantoor en woon-eenheden. Thans zijn er appartementen in gevestigd en is het kloostergebouw een gemeentelijk monument.

Naast het klooster stond de R.K. Meisjesschool Parochie van het H.Hart, Vlashoek 27, waar Zr. Ludwino Versies het Hoofd was. Zij werd in 1925 overgeplaatst naar het nieuw op te richten zwakzinnigengesticht in Nieuw Herlaar, later Udenhout. Zij is in 1928 overleden. Zij werd opgevolgd door Zr. Josepha Lombaers die in 1929 werd overgeplaatst naar het Moederhuis en is overleden op 17 maart 1990.

De Zusters die zich op 18 april 1922 in het H.Margaretha Maria gesticht te Oss vestigden waren:

Zr. Berthillia van Gils

* Tilburg 29-09-1880 † 's-Hertogenbosch 13-12-1942 (Lft. 62 jaar)
Ingetreden: 21-04-1903, Professie: 24-04-1905

Zr. Martha Girichhausen

* Angeren 24-01-1861, † Hintham 28-12-1935 (Lft. 74 jaar)
Ingetreden: 01-12-1890, Professie: 03-12-1892

Zr. Eleonora Schuurmans

* Tilburg 27-02-1891, † Nuland 21-05-1977 (Lft. 86 jaar)
Ingetreden: 06-05-1910, Professie: 28-07-1912

Zr. Victorina Siebers

* Beverwijk 10-02-1895, † ? 09-09-1984 (Lft. 89 jaar)
Ingetreden: 21-03-1916, Professie: 29-06-1920

Zr. Theophila van der Made

* Made-Drimmelen 20-11-1887, † Montfoort 16-05-1949 (Lft. 61 jaar)
Ingetreden: 19-09-1916, Professie: 26-12-1920

Zr. Ludwino Vessies

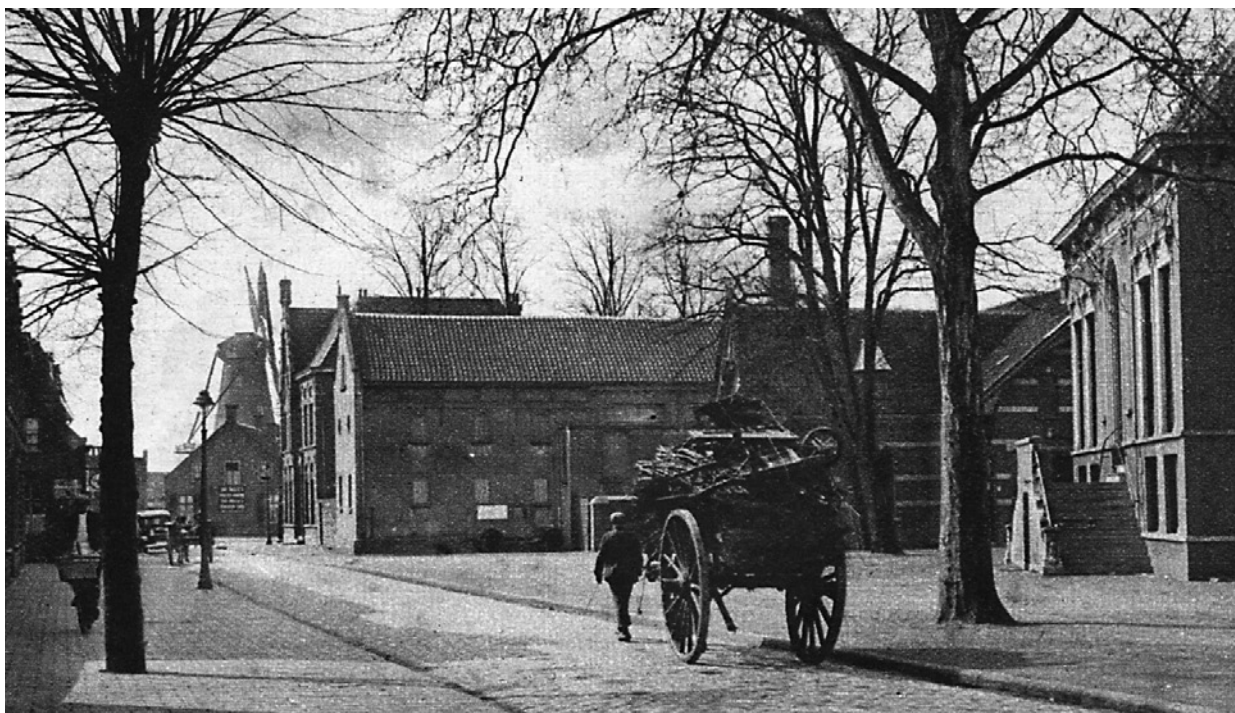
* Beverwijk 27-05-1894, † Udenhout 29-02-1928 (Lft. 33 jaar)
Ingetreden: 17-09-1912, Professie: 26-12-1916

De laatste Zusters van de Choorstraat die in Oss hebben gewerkt waren Zr. Agnesia Haus en Zr. Oda Rütenfrans, zij vertrokken in januari 1961.

Op 24 augustus 1961 vertrokken de laatste Zusters, dat waren: Zr. Teresita van der Mee, Zr. Angela Wegman Zr. Bernardinia van Beurden, Zr. Christophorus Goemans, Zr. Matutina Kouwets, Zr. Servatio Marsman Zr. Theresina Kaalberg en Zr. Jovita Kaffener.

Bron:

Congregatie Zuster van de Choorstraat (Zr. V.Franken); Geschiedenis van de Congregatie der Zusters van de Choorstraat 1954
G.G.Wattenberg, Oss "De's lang geleje"

DE KRUISSTRAAT MET BROUWERIJ DE PIJL ROND 1915 DEZE OUDE FOTO VAN DE KRUISSTRAAT IS GEMAAKT VANAF DE HOEK MET HET HESCHEPAD. IN DE VERTE STAAT DE MOLEN ZELDENRUST, RECHTS DAARVAN IS DE GEVEL VAN HET BROUWERSHUIS TE ZIEN, HET GROTE GEBOUW DAARNAAST IS BROUWERIJ DE PIJL VAN BROUWER EN BURGEMEESTER H.F. VAN DEN ELZEN. DE BROUWERIJ IS GESLOTEN IN 1915. DE AFBEELDING WORDT BEWAARD IN HET OSSE STADSARCHIEF.

Brouwerstraat,

Zijstraat van de fabrieksstraat

PIETER ROSKAM

Oss heeft een Molenstraat en een Oude Molenstraat, een Nieuwe Hescheweg en een Hescheweg, en een Nieuwe Brouwerstraat, maar geen Brouwer- of Oude Brouwerstraat. Er is wel degelijk een Brouwerstraat geweest. Dat is nooit een Oude Brouwerstraat geworden omdat die straat uiteindelijk is opgeheven. De Nieuwe Brouwerstraat heeft wel weer hetzelfde beginpunt als de vroegere Brouwerstraat: het kruispunt met de Kruisstraat waar de Boterstraat begint. Op die plaats - tegenwoordig Kruisstraat 21 - staat nog steeds het vroegere brouwershuis; nu is daar makelaarskantoor Van der Krabben gevestigd. Rechts van het brouwershuis, aan de noordoostkant, stond het bedrijfsgebouw, waarin de brouwerij was gevestigd. Het straatje is naar die brouwerij genoemd. Het was een bestaande brouwerij die opeenvolgende eigenaren heeft gekend.

Tussen de noordoostzijde van de huidige Hema en

de achterzijden van de percelen langs de Kerkstraat, ligt nog een stuk Fabrieksstraat; vroeger liep die straat over het fabrieksterrein van de N.V. Anton Jurgens' Margarinefabriek, tot aan de Arendsvlucht, waar toen nog brouwerij De Arend van Smulders gevestigd was, welke brouwerij overigens niets met de naam van de Brouwerstraat te maken had. Op het punt, waar het fietspad achter de Hema de oude loop van de gracht kruist, kwam het pad uit op de Fabrieksstraat, terwijl het liep vanaf het punt waar nu nog de Nieuwe Brouwerstraat begint. Het is dat pad, wat men Brouwerstraat is gaan noemen omdat het naar de brouwerij liep.

Op de kadastrale kaart van 1832 is het pad al ingetekend en staan er al een brouwerij en een brouwershuis. De eigenaar is dan Nicolaas van Erp. Rond 1834, het jaar waarin Nicolaas overlijdt, wordt zijn zoon Hendrik Alouisius van Erp genoemd als brouwer. Het volgende jaar al komt ook

GEZICHT OP DE KRUISSTRAAT MET DE BROUWERIJ VAN H.F. VAN DEN ELZEN. DEZE MET DE HAND INGEKLEURDE PRENTBRIEFKAART VAN DE KRUISSTRAAT IS GEMAAKT ROND 1910. HET BROUWERSHUIS IS IN GEBRUIK GENOMEN IN 1880, NA HET HUWELIJK VAN DE BROUWER MET HENRIETTE RIJSOUW. AFBEELDING: COLLECTIE STADSARCHIEF OSS NR. BUD0346.

BROUWERSTRAAT OP KADASTERKAART 1832 OP DIT DETAIL VAN DE GECOMBINEERDE KADASTRALE KAART UIT 1832 ZIJN DE TOENMALIGE KERK EN DE STRATEN ER OMHEEN GOED HERKENBAAR. VANAF DE KERK LOOPT DE TORENSTRAAT IN WESTELIJKE RICHTING TOT AAN DE STADSGRACHT. VANDAAR LOOPT DE STADSGRACHT IN ZUIDELIJKE RICHTING LANGS DE ACHTERZIJDE VAN DE PERCELEN AAN DE KERKSTRAAT TOT AAN HET HUIDIGE WALPLEIN. NA DEMPING VAN DE GRACHT ONTSTOND ER EEN STRAATJE. TOEN ANTOON JURGENS ROND DIT STRAATJE ZIJN MARGARINEFABRIEK BEGON WERD HET BEKEND ALS FABRIEKSSTRAAT. VANAF HET PUNT WAAR DE FABRIEKSSTRAAT UITKOMT OP HET HUIDIGE WALPLEIN, LOOPT DE KRUISSTRAAT - TOEN NOG DE BOSSCHE STRAAT - IN ZUIDWESTELIJKE RICHTING. AAN HET KRUISPUNT MET DE HUIDIGE BOTERSTRAAT LAG DE BROUWERIJ VAN NICOLAAS VAN ERP. DAAR BEGON DE BROUWERSTRAAT, DIE IN NOORDELIJKE RICHTING LIEP TOT AAN DE FABRIEKSSTRAAT.

Hendrik te overlijden. Daarna zijn enkele landbouwers eigenaar. Of zij het gebouw zelf gebruiken of aan een brouwer verhuren is nog niet bekend.

Een zoon van kunstboterfabrikant Antoon Jurgens, Wilhelmus Johannes, die dan bierbrouwersgezel is, koopt de brouwerij in 1869. Vanaf 1877 verhuurt hij de brouwerij aan Henrikus Franciscus van den Elzen uit Sint-Oedenrode. Die gaat er zijn Elzasbier brouwen en laat in 1880 een nieuw brouwershuis bouwen. Hij noemt zijn brouwerij De Pijl, misschien wel naar de vorm van de voorgevel van zijn nieuwe huis of die van de brouwerij, die hij in eigendom verwerft in 1885. Van den Elzen gaat tevens in de politiek, eerst gemeenteraadslid, daarna wethouder en tenslotte burgemeester. In 1915 wordt de brouwerij gesloten.

In die periode breidt de margarinefabriek van Anton

Jurgens steeds verder uit. Ook alle belendende terreinen aan de zuidwestzijde van de Brouwerstraat worden aangekocht. Het gehele fabrieksterrein wordt omheind, waarmee de Brouwerstraat wordt afgesloten. Vanaf het vroegere brouwershuis wordt de bestaande muur verlengd in de richting van de molen Nieuw Leven. De straat langs die muur heet volgens een plattegrond van Oss uit 1920 nog Lindenlaan. Later is de naam van de straat veranderd in Nieuwe Brouwerstraat, waarschijnlijk op voorstel van Jan Cunen, welke rond 1935, voor meerdere straten plaatsgebonden namen voorstelde. PR

(GERAADPLEEGD: [HTTP://WATWASWAAR.NL/](http://watwaswaar.nl/), ZOEK OSS, EN GA NAAR DE KADASTERKAART (MINUUTPLAN), 1811-1832, OSS, NOORD-BRABANT, SECTIE C, BLAD 01.)

Eerste Luisterkei bij Son geplaatst, Keent volgt najaar 2011

PAUL SPANJAARD

Op een zonovergoten vrijdag 16 september is bij Son bij de Paulushoef de eerste 'Luisterkei' geplaatst, ter herinnering aan Operatie Market Garden. Een grote stoet geallieerde legervoertuigen uit de oorlogstijd en parachutisten begeleidden de plaatsing en maakten er zo een gedenkwaardige gebeurtenis van. De oude boerderij bij Son kreeg de primeur van de plaatsing van de eerste 'luisterkei' omdat de geallieerden hier de eerste grote luchtlandingen uitvoerden, omdat hij zo mooi vanuit de lucht herkenbaar de naam 'Paulushoef' in de dakpannen had staan. In het najaar worden er in deze regio ook een aantal 'luisterkeien' geplaatst, zoals in Reek, bij De Kleine Elft, waar iedereen uit de omgeving in september 1944 kwam kijken naar de geallieerden en bij de brug van Keent, waar een noodvliegveld in de uiterwaard lag waar de geallieerden gebruik van maakten. Bij een 'luisterkei', een grote zwerfsteen, kan men verhalen beluisteren, in de vorm van een hoorspel, over de gebeurtenissen tijdens de oorlog op die locatie.

De 'luisterkeien' zijn een initiatief van de stichting Liberation Route, het samenwerkingsverband tussen Platform Market Garden, Liberty Park Overloon, Museumpark Bevrijdende Vleugels en het Vrijetijdshuis Brabant. De stichting Liberation Route Brabant markeert met de luisterkeien de route die de geallieerde troepen volgden bij hun opmars

in september 1944 en sluit aan op de internationale bevrijdingsroute Liberation Route Europe 'from Normandy to Berlin'. Met het plaatsen van de luisterkeien wil de stichting de betekenis van de Market Garden in de belangstelling houden, nu de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog steeds minder zichtbaar worden. De regio Arnhem-Nijmegen begon als eerste in 2008 met het plaatsen van de keien, ter nagedachtenis aan de bevrijding. Gevolgd door de Veluwe in 2011. Belangrijke locaties worden gemarkeerd met een veldkei. De route met de luisterkeien wordt in 2011 door Brabant aangelegd.

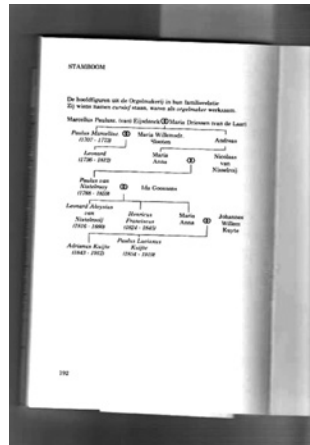
Bij Keent lag Airstrip B-82 Keent-Grave. De geallieerden gebruikten dit vliegveld voor jachtvliegtuigen, die het front bij Nijmegen beschermden. Naast militaire voorraden als munitie en brandstof werd vanuit Frankrijk ook champagne ingevlogen. Wanneer een vijandelijk vliegtuig was neergehaald door de Britse en Canadese jachtvliegers werd dit uiteraard beklonken. Bij het graven van de nieuwe bedding voor de Maas bij Keent zijn een aantal lege champagneflessen teruggevonden. De luisterkei bij Keent zal op de dijk komen, dicht bij de brug. Op de steen komt een paneeltje met een kort toelichting in meer talen. Voor gebruikers van smartphones komen nog extra mogelijkheden, zoals via de telefoon ophalen van een hoorspel en foto's en filmbeelden.

Osse orgelhistorie in vogelvlucht

WOUT VAN KUIJLENBURG

Er bestaat alom verwarring over de Osse orgelhistorie. Dat komt omdat de kerk, het gebouw waarin het orgel staat, een paar keer van denominatie veranderd is, en het orgel er in alle gevallen gewoon in bleef staan.

1562 De eerste vermelding over een orgel in de aan St. Willibrord gewijde kerk: De kluiszuster¹ stichtte op 22 december vier heilige missen ende met orgelen. De organist ontving hiervoor vier, de blazer twee stuivers.

1622 De kerk werd voor de Protestantse eredienst ingericht. Het orgel bleef staan maar werd niet gebruikt. Eerst tussen 1622 en 1661 werd de blinde 'Meester' Cornelis Bilderbeek als organist benoemd. Was hij een meester in het orgelspelen of voor de klas? Over dit vroegst bekende orgel is slechts zijdelings iets bekend. Gespecificeerde rekeningen van orgelmakers zijn niet te vinden. Veelal was de organisten de zorg voor het orgel opgedragen. Die zorg behelsde ook het verrichten van voorkomende reparaties. Een paar deskundigen uit de tijd van dit vroege orgel zijn bekend. Zo was daar Peter Engelbronner [Van Kuijlenburg, 106] die in 1733 door de pastoor van Teeffelen (Joannes Bollens) in de arm genomen werd toen die voor zijn kerk een nieuw orgel wilde laten maken door Matthijs van Deventer uit Gendt (bij Nijmegen). Engelbronners signatuur komt voor als adviseur van het kerkbestuur op het contract met Van Deventer.

1 Deze kluiszuster heette Claerke Sanders, de dochter van een Osse poorter; ze liet zich in 1546 in de Osse kluis inmetzelen; deze kluis was een ruimte in de toren van de kerk. Heel lang heeft ze in haar 'huisje' gewoond. Ze moet na 23 augustus 1591 gestorven zijn; op die datum maakte ze haar testament op [L.G.C.M. van Dijk].

1751 Oss werd geteisterd door een grote stadsbrand. Twee bronnen verhalen verschillend over het orgel. In de ene, een 'late' uit 1791, lezen we: (...) De spits, 't welk die 's tyds, mede door de vlammen aangetast, neêrsloeg op de Kerk, zonder echter het orgel ('t welk als iets verwonderens-waardigs wordt aangemerkt) te beschadigen; daar 't met den rugge tegen den toren stond (...), aldus W.A. Bachiene. De andere bron meldt ons dat de organist met gevaar voor eigen leven kans gezien had het orgel af te breken en aldus had weten te behouden (Nederlandsche Jaerboeken, 383). Omdat de kerk al drie uur na het uitbreken van de brand vlam vatte moet het een betrekkelijk klein orgel geweest zijn. Hoe dan ook, de genoemde organist zal evengoed verstand van zaken gehad hebben. Die organist was Theodorus Hendricus Cromptff (hem werd immers op 2 februari 1752 een vol jaarsalaris uitbetaald). De schade die de brand in de kerk had aangericht werd zoveel mogelijk hersteld door de Osse timmerman Willem van der Sluijzen die van 7 oktober tot 17 november 1751 werkzaamheden verrichtte voor in totaal 14 guldens en 16 stuivers. Het orgel werd herplaatst, maar Matthias van der Heyden die vanaf 1760 organist was, was hoogstwaarschijnlijk minder terzake kundig. Een tiental jaren na de brand werkte ene Wilhelm Titz uit Korschenbroich (gestorven in 1776) aan het Osse orgel [K. Dreimüller, p.437]; wat hij precies deed is niet te achterhalen, maar men bleek niet onverdeeld gelukkig met de toestand waarin het orgel nadien verkeerde: samen met Krijn van Gryns en Hoogert Martens klaagde stadhouder Isaq Verster Titz aan bij het gerecht van Korschenbroich op 3 februari 1773. Titz' werk zou niet in overeenstemming met het gesloten contract geweest zijn. Wilhelm Titz beloofde daarop dat zijn stiefzoon Christian Brandts de klachten zou komen verhelpen.

1787 Stadhouder Verster heeft in de Osse orgelhistorie een belangrijke rol gespeeld. Dat deze Verster wist waarover hij sprak blijkt wel uit het feit dat de Hervormden van Lithoyen in 1788 van hem een orgel kochten dat hij zelf gebouwd zou hebben [Boekzaal 1791, II 475]! De Zuidelijke Nederlanden hadden aan het einde van de achttiende eeuw behoorlijk te lijden van de oprukkende Fransen: veel kloosters probeerden hun waardevolle zaken aan de

dreigende secularisatie te onttrekken of maakten ze tijdig te gelde in het (toen nog veiliger) Noorden. Voorbeelden van Zuid-Nederlandse orgels in Brabant vinden we nu nog in Helmond en Cuijk. Ongetwijfeld was Verster van deze 'orgelvlucht' op de hoogte en onder zijn supervisie plaatste de Weertse orgelmaker Joannes Beerens hier in september 1787 voor fl. 450 een dergelijk vrijgekomen orgel. Naspeuringen in het Belgische doen vermoeden dat dit 'nieuwe' orgel afkomstig kan zijn van een kloosterkerk in Belgisch Limburg (de gegevens daar zijn nog niet geordend). Het orgel werd op 30 september feestelijk in gebruik genomen. Een journalist bericht daarover: Onder de dienst werd door muzikliefhebbers uit Oss een zeer fraai en aangenaam muziek, zo van gezang als symphonien uitgevoerd. De variatie van het bekende en thans weder geliefde Wilhelmus werd ook gespeeld. Verder wordt van dit orgel gemeld dat het een instrument was met 24 registers, 2 klavieren van elk 54 toetsen, een gedeelde koppeling in bas en discant, een aangehangen Pedaal en 3 balgen [Boekzaal 1787, II, 571], voorwaar een kloek instrument! Regelmatig vonden op dit orgel concerten plaats [E.G.J. Gregoir, 50]. Dominee S. Hanewinkel (529) schreef in 1799 (...) men heeft een goed orgel in dezelve, het geen iets zeldzaams is in de Meiërysche Kerken.

1800 Op 17 oktober diende de kerk aan de Katholieken te worden teruggegeven onder voorwaarde dat de Protestanten het orgel lieten staan.

1801 De Bossche orgelmaker Leonard van Eijdsdonck was in Oss geen onbekende. Hij onderhield, samen met zijn neef Paulus van Nistelrooy, immers al vele jaren de orgels in het Maasland. Hij vestigde zich met zijn orgelmakerij in Oss en Leonard werd de eerste Katholieke organist van Oss. In 1801, 1804 en 1809 vonden er aan het orgel reparaties plaats.

1812 Van Eijdsdonck overlijdt en Paulus van Nistelrooy volgt hem op als organist. In 1813 en 1814 vond meer reparatiewerk aan het orgel plaats, gevolgd door groter werk in 1824. Behalve organist was Paulus ook voorzanger. Die dubbelfunctie is hij blijven vervullen tot in ieder geval 1854. Hoezeer de organistenfunctie gewaardeerd werd, blijkt wel uit de 'bankenpacht': de Van Nistelrooys hadden de duurste bank in de kerk.

1852 Door Broekhuizen wordt het instrument als volgt beschreven: Het orgel in de kerk der r. cath. gemeente

aldaar is sinds 1788 vervaardigd door Beerntz orgelmaker te Weerdt. Werd in 1848 geheel herbouwd en vergroot door P. van Nesselrode en Zoon orgelmakers te Oss. Verkreeg toen 21 stemmen, twee handklavieren, aangehangen pedaal en drie blaasbalgen lang 8 en breed 4 voeten.

Manuaal	Positief	
Prestant 8 vt	Prestant 4 vt	
Bourdon 16 vt	Holpijp 8 vt	
Holpijp 8 vt	Fluit 4 vt	
Octaaf 4 vt	Octaaf 2 vt	
Quintfluit 3 vt	Prestant D 8 vt	
Fluit 4 vt	Violdigamba D 8 vt	
Octaaf 2 vt	Flageolet 1 vt	
Violdigamba 8 vt	Kromhoorn B/D 8 vt	
Flageolet 1 vt	Mixtuur 3 sterk	Koppeling
Mixtuur 3 sterk.		Afsluiting
Trompet B/D 8 vt		Tremulant
Fagot B/D 16 vt		Ventil

1854 Voor f90,60 maakte men een nieuw klavier aan het orgel voor en zo had hij dit orgel in 1858 al, zij het met enige wijzigingen, overgeplaatst in de op 23 mei 1859 in te wijden nieuwgebouwde kerk [F.J.M. van der Ven, p. 28].

1859 Van Nistelrooy overlijdt en zijn zoon Leonardus Aloysius, die inmiddels al een deel van zijn werkzaamheden had overgenomen, volgt hem op als organist. De aankleding en de verfraaiing van de nieuwe kerk was een zaak van lange adem, en eerst in 1880 ontvingen de Gebr. Goossens in Den Bosch opdracht tot het maken van een neogotische orgelkast naar een ontwerp van de Bossche architect L.C. Hezenmans. Omdat L.A. van Nistelrooy al in januari van dat jaar overleed, bouwde niet hij, maar diens neef en opvolger Janus Kuijte het oude orgel op in de nieuwe kast. Als enig detail hiervan is bekend dat Kuijte hiertoe andermaal nieuwe klaviatuur leverde: de onder-toetsen van eiken en de halftonen van zwart ebbenhout. De bakstukken waren met palissander belegd. Bovendien maakte Kuijte de nieuwe frontpijpen. Het geheel kostte f6000 [J. van Zuijlen, 38].

Oorspronkelijk stond de orgelkast meer naar de balustrade (de kleinere rugwerkkast bestaat immers pas sinds 1950), maar in 1894 werd de kast na klachten van de koorzangers over ruimtegebrek door Kuijte ingekort en verplaatst naar de torenwand. Korte tijd later diende het historische bin-

nenwerk vervangen te worden, en Kuijte nam de sloop aan; hij noteerde de dispositie van dat moment:

Manuaal	Positief	
Principaal 8 vt	Gedak 8 vt	
Bourdon 16 vt	Viola 8 vt	
Holpijp 8 vt	Prestant B 4 vt	
Quint 2 2/3 vt	Prestant D 4 vt	
Octaaf 4 vt	Octaaf 2 vt	
Fluit 4 vt	Prestant D 8 vt	
Octaaf	2 vt	Dolce 4 vt
Mixtuur	3 sterk	Kromhoorn
B/D	8 vt	
Trompet B/D	Ventil	
Fagot B/D 16 vt	Calcantenklok	

1897 Ongetwijfeld heeft Janus Kuijte aangeboden een nieuw orgel te leveren, maar het kerkbestuur was bekend met de scherpe prijzen waarvoor Duitse orgelmakers konden leveren, en zo maakte E.F. Walcker uit Ludwigsburg als opus 814 een geheel nieuw binnenwerk voor Oss met moderne pneumatische tractuur en diverse 'hoogdrukregisters'. Het was een instrument van uitgesproken romantische allure en het werd op 24 oktober 1897 ingespeeld door de landelijk vermaarde organisten W.I. Reijniers (Tilburg) en P.A. Verheyen (Amsterdam), alsmede door Eduard Gelpke uit Aken. De dispositie luidde [Jespers, 239]:

Manuaal I	Manuaal II (in zwelkast)	
Bourdon 16'	Viool	Prestant 8'
Prinziaal 8'	Lieblich	Gedackt 8'
Bourdon 8'	Conzertfluit 8'	
Viola di Gamba 8'	Salicional 8'	
Gemshoorn 8'	Clarinete 8'	
Octaaf 4'	Aoline	8'
Roerfluit 4'	Voix celeste 8'	
Mixtuur 5 sterk 2 2/3'		Fluit douce 4'
Stentor Solofluit 8'	Cornet 3-5 sterk 8'	Fluit 8'
Stentor sologamba 8'		
Dolce 8'		
Trompet 8'		
Pedaal	Koppelingen:	
Subbass 16'	I + II	
Open Bass 16'	P + I	
Gedekt Bas 16'	P + II	
Posaunenbass 16'		
Open Bass 8'	Treden:	
Violoncello 8'	P - MF - Tutti	

1927 Het instrument werd omgebouwd door de Rotterdamse firma Valckx & Van Kouteren, maar het was de firma Verschuieren uit Heythuysen die de grote ombouw van 1950 realiseerde: de tractuur werd nu elektropneumatisch gemaakt en men voegde een derde werk als Rugwerk toe in de kleine vooruitspringende orgelkast. Met behoud van 470 Walckerpijpen herschikte men het orgel zo, dat de volgende dispositie ontstond:

Hoofdwerk	Zwelwerk	
Bourdon 16'	Tolkaan 8'	
Prestant 8'	Holpijp 8'	
Roerfluit 8'	Blokfluit 4'	
Octaaf 4'	Nazard 2 2/3'	
Quint 2 2/3'	Prestant 2'	
Mixtuur	4-6 sterk	Terts 1 3/5'
Trompet 8'	Nachthoorn 1'	
	Scherp 3-4 sterk	
	Hobo 8'	
Rugwerk	Pedaal	
*Bourdon 8'	*Principal-bas 16'	
Kwintadeen 8'	Subbas 16'	
*Octaaf 4'	*Octaaf 8'	
Roerfluit 4'	Gedekt 8'	
Octaaf 2'	*Prestant 4'	
Larigot 1 1/3'	Mixtuur	4 sterk
Mixtuur 4 sterk	Bazuin 16'	
Kromhoorn 8'	Trompet 8'	

De met * aangegeven registers hebben voor een deel oude pijpen; die met zijn in hun geheel in het nieuwe orgel overgenomen. Van de in totaal 2182 pijpen zijn er zegge en schrijve niet meer dan 90 van zink (4%); de overige zijn van hout of hebben voor de prestanten en strijkers een tingehalte van 45% en voor de fluiten en gedekten 25%, aldus verkregen informatie van de firma Verschuieren. Heden ten dage rekent men deze Limburgse firma tot de top van Europa's orgelmakers, maar weinigen weten dat Verschuieren, die in 1891 begon als Fabriek van Orgelbestanddeelen kort na Kuijte's dood in 1912 voor fl. 450,00 de boedel en het klantenbestand van Janus Kuijte had overgenomen.

1989 Er bestaan vaag omliggende plannen om in de kas van Goossens een Romantisch orgel te plaatsen. Op advies van Ton van Eck worden alvast 17 stemmen van het in 1884 door Ijpmate Purmerend geplaatste en in 1955 afgebroken

orgel van A. Schreurs (fa. Adema-Schreurs) opgekocht. Over het Ijpma-pijpwerk, aangekocht door de R.K. parochie van Oss van het orgel uit de Katholieke kerk van Purmerend: Purmerends eerste orgel was gebouwd door J. Strumphler uit Amsterdam, en gold als een uitmuntend 8 voets werk. In 1849 werd het aanmerkelijk gerepareerd door D. Ijpma. Het had toen op twee klavieren en een aangehangen pedaal de volgende dispositie:

Manuaal	Positief	
Prestant 8 vt	Bourdon 8 vt	
Bourdon 16 vt	Flute Travers	D 8 vt
Holpijp 8 vt	Viol di Gamba	4 vt
Octaaf 4 vt	Speelfluit 2 vt	
Quint 3 vt	Trompet à piston, doorslaande	
Fluit 4 vt	tongwerk 8 vt	
Cornet D 4 sterk	Sup. Octaaf 2 vt	
Mixtuur	4 sterk	
Nagthoorn 2 vt	afsluiting, tremulant, ventil	

In 1884 werd dit instrument vervangen door een nieuw, geleverd door L. Ijpma. Onderzoek moet uitwijzen of oud pijpwerk opnieuw gebruikt werd. De nieuwe dispositie luidde:

Hoofdwerk	Positief	Pedaal
Bourdon 16 vt	Prestant 8 vt	Subbas 16 vt
Prestant 8 vt	Gamba 8 vt	Violoncel 8 vt
Salicionaal 8 vt	Celesta 8 vt	Roerfluit 4 vt
Roerfluit 8 vt	Holpijp 8 vt	Basson 16 vt
Octaaf 4 vt	Roerfluit 4 vt	
Quint 3 vt		
Octaaf 2 vt		
Fluit 4 vt		
Mixtuur 3 sterk		
Trompet B/D 8 vt		

In 1955 is dit orgel afgebroken.

1993 Het kerkbestuur besluit tot niet meer dan technisch herstel van de bestaande situatie en geeft die opdracht aan de fa. J. Blummel te Oss.

Onderzoek toonde aan dat:

- * de oude magazijnbalg van binnen beplakt is met Duitse nota's uit 1864;

- * de dragende kolom onder de middentoren in 1950 vervangen is door twee balken waarvan er één (de linker) niet eens op de koorzolder rust;

- * het door Verschuieren opgegeven aantal houten, zinken en overgenomen pijpen niet met de waarheid overeenstemt;

- * behalve de Octaaf 4' en 2' ook de Larigot 1 1/3' van het rugpositief werd samengesteld uit de 5-sterke Mixtuur van Walcker; de Octaaf 4' van het hoofdwerk was een Geigenprinziaal, de Viool-Prestant van Walcker;

Pikant Detail Het Ijpma-pijpwerk werd opgeslagen in een afgesloten kamer in de torenruimte. Niemand zou daar behalve O.B. Wiersma (de rijksadviseur van Monumentenzorg) anders geweest zijn dan Van Eck, Schreurs en de heer Pfeil (Kerkbestuur Oss). Van het pijpwerk is nu (1993) nagenoeg niet één pijp meer onbeschadigd:

- * door hun gewicht zijn de grote pijpen geplet;
- * pijpen die rechtop werden neergezet zijn geknakt;
- * pijpen die kennelijk te lang waren voor vervoer zijn dubbelgevouwen en omgeslagen;
- * kleine pijpjes werden ergens neergelegd en die zijn onherstelbaar vertrappt;
- * de onder in de kisten geborgen pijpen zijn geplet door de er boven liggende exemplaren;

GERAADPLEEGDE LITERATUUR:

- Bachiens, W.A., *Vaderlandsche geographie of nieuwe hedendaagse historie der Nederlanden* (Amsterdam 1791).
- Boekzaal der geleerde Waerelt, een protestants tijdschrift uit de 18e en 19e eeuw.
- Broekhuysen, G.H., *Orgelbeschrijvingen*, handschrift ca. 1850-1862 (Amsterdam 1986).
- Dijk, L.G.C.M. van, *Varia Historica Brabantia ('s-Hertogenbosch 1980)*.
- Dreimüller, K., *Artikel over Titz in Musik in Geschichte und Gegenwart XIII* (Kassel 1966).
- Gemeentearchief Oss.
- Gregoir, E.G.J. *Historique de la facture et des facteurs d'orgue* (Antwerpen 1865, reprint Amsterdam 1972).
- Hanewinkel, S., *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der stad en Meyerij van 's-Hertogenbosch* (Nijmegen 1803).
- Jespers, F.P.M., *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900 ('s-Hertogenbosch 1983)*.
- Kuilenburg, W. van, *Het werk van de orgelmakersfamilie Van Eijdsdonck / Van Nistelrooij / Kuijter ('s-Hertogenbosch 1983)*.
- *Nederlandsche Jaerboeken*, 1751.
- Ven, F.J.M. van der, *1859-1959, 100 jaar parochiekerk M.O.O. Oss, gedenkboek 1959, niet in de handel*.
- Zuijlen, J. van, *De Kerk in het Centrum* (Oss 1982).

Bij dit artikel is een stamboom gevoegd met familierelaties van orgelbouwers: *StamboomOrgelmakers.jpg* (pr)

De Vorst(in) van Uden

PAUL SPANJAARD

Het is me toch wat, is het dan in Uden nooit genoeg met Oss de loef afsteken? Hebben ze het ziekenhuis al binnengehaald, moeten ze zo nodig ook die andere parel van de Osse kroon evenaren: ook Uden heeft nu een vorst(innen)graf op haar grondgebied.

Op 14 september is met een fraai openlucht-spel het geresatureerde grafveld op de Slabroekse Heide geopend, met een markering van het graf van de vorst of vorstin van Uden, zoals de opmerkelijke vondst genoemd is. Het urnenveld van de Slabroekse Heide is een van de grootste grafvelden uit de late prehistorie van Nederland. In 1923 is het voor de eerste keer onderzocht door A.E. Remouchamps, verbonden aan het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. In die tijd waren de grafheuvels nog goed zichtbaar en bijna niet aangetast. Kort na het onderzoek werd de heide omgeploegd en in gebruik genomen als landbouwgrond. Door het ploegen en egaliseren verdwenen de grafheuvels zo goed als geheel uit zicht. Lang dachten archeologen dat ze zelfs totaal verdwenen zouden zijn. De heemkundegroep in Uden hield echter hoop en werkte gestaag aan een plan om onderzoek te doen, als de kans zich voordeed. Bij het beëindigen van de landbouw op dit deel van de Slabroekse hei, om hier de natuur te herstellen, kon in 2005 weer archeologisch onderzoek worden gedaan door Archol, het archeologisch onderzoeksbureau uit Leiden. Een proefonderzoek was meteen al veelbelovend, de grafheuvels waren in

de ondergrond nog steeds zichtbaar en er kwamen zelfs 26 nog onbekende heuvelresten tevoorschijn. Het grafveld bleek tussen 1800 vChr. en 200 na Chr. zo goed als continu in gebruik te zijn geweest. Een paar bronstijd-grafheuvels, aan de rand van het veld is er één nog uitstekend zichtbaar, markeren het begin van het gebruik van het grafveld. In de ijzertijd kwamen hier steeds meer grafheuvels om heen te liggen. Een graf uit de Romeinse tijd is een van de laatste die is aangelegd. Een lange palenrij doorsnijdt het grafveld. Het doel hiervan is onbekend. In 2010 is het veld voor de laatste keer archeologisch onderzocht. Er kwamen weer enkele tientallen graven tevoorschijn, in totaal liggen er zeker meer dan 100 graven. Het grafveld loopt zeker door in aangrenzende percelen. De grafheuvels, de palenrij en een landweer zijn gereconstrueerd, wat het gebied weer een heel eigen sfeer en aanzien geeft. Een informatiepaneel vertelt het verhaal van het grafveld en de vondst van de vorst(in) van Uden. De fraaie bronzen armbanden die met de dode zijn meegegeven wijzen op een vrouw, maar van enkele kleine werktuigjes die bij het lichaam zijn gevonden is bekend dat ze gebruikt werden om baardharen te verwijderen, dat past meer bij een man. De vondsten zijn in het Museum voor Religieuze Kunst in Uden te zien. We zijn niet flauw, het is de moeite waard, evenals het heideveld, dichtbij bezoekerscentrum Slabroek.

DE WETHOUDERS HOEKSEMA VAN OSS (LINKS) EN DE WETHOUDERS UIT UDEN EN BERNHEZE EN MAASDONK HEBBEN SAMEN HET INFORMATIEPANEEL ONTHULD OP DE SLABROEKSE HEIDE.

De R.K. Burgerschool A en B, de 'boeren- en de burgerschool'

RUUD PIETERS

Op de plaats waar nu de St. Nicolaasschool staat in de Koomstraat 14-16 stond vroeger de Burgerschool A en B, die werd geleid door de Fraters van Tilburg.

De Fraters van Tilburg of Fraters der Congregatie van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, vormen een Rooms-Katholieke broedercongregatie (in het Latijn Congregatio Fratrum Beatae Mariae Virginis Matris Misericordiae, of korter Congregatio Matris Misericordiae wat de afkorting C.M.M. oplevert). De congregatie is vooral bekend om haar rol in het (speciaal) onderwijs.

Deze congregatie werd in 1844 opgericht in 's-Hertogenbosch door Mgr. Joannes Zwijsen (1794-1877), toen bisschop-coadjutor van het Bisdom 's-Hertogenbosch. De congregatie houdt zich bezig met onderwijs en opvoeding van doven, blinden, wezen en verlaten kinderen, en verder met verpleging en missiewerk.

Sinds 1648 bestond in Nederland geen Katholiek onderwijs meer. Dat bleef tot ver in de 19e eeuw zo, hoewel in 1853 de vrijheid van godsdienstuitoefening hersteld was. Het bijzonder onderwijs werd namelijk tot 1917 niet door de staat betaald. De oprichting van kloosterordes met een onderwijzende taak gaf een zeer belangrijke impuls aan het Katholiek (bijzonder) onderwijs. De kloosterordes van de Fraters van Tilburg (de Fraters van Barmhartigheid) en de Zusters van Tilburg (de Zusters van Liefde) legden zich toe op onderwijs voor jongens resp. meisjes.

Lang kende Oss als enige school de openbare lagere school, weliswaar sinds 1817 met een Katholieke onderwijzer, maar het was een openbare school. Het kerkbestuur betaalde sinds 1839 de kosten van onderwijs aan Katholieke meisjes (school van de Zusters van Liefde), en sinds 1883 die voor jongens. Maar de pastoor ijverde voor de komst van de Fraters van Tilburg naar Oss om het niveau van het onderwijs te verhogen. Rond 1875 was al een groot bedrag ingezameld voor een fraterhuis met school en internaat, maar dat kwam er pas in 1882-1883, en de Fraters in 1883.

Op 4 april 1883 kwamen de Fraters naar Oss waar zij hun intrek namen in een pand in de Begijnenstraat. Hun kloostergebouw staat er nog steeds en is al jaren het kan-

toor van Bouwbedrijf Berghege. Hier begonnen zij met het geven van lager onderwijs in zes lokalen. Omdat het gebouw op den duur niet meer voldeed aan de eisen werd er in 1907 in de Korenstraat 8 een nieuw schoolgebouw neergezet, de R.K. Burgerschool, ook wel Fraterschool genoemd, opgedeeld in een A en een B school.

In mei 1908 werd dit gebouw in gebruik genomen, bestaande uit 13 klassen en een tuin voor de Fraters. In de Burgerschool A (in de volksmond: 'de boerenschool') werd lager onderwijs gegeven. In de Burgerschool B (in de volksmond: 'de burgerschool') werd uitgebreid lager onderwijs gegeven. Op deze school betaalde men extra schoolgeld.

In 1964 werden de A en B school volledig geïntegreerd onder de naam St. Nicolaasschool. Deze school werd in 1978 gesloopt, er werd een nieuw schoolgebouw gebouwd op dezelfde plaats en op 4 juli 1979 vond de opening van de nieuwe St. Nicolaasschool plaats. Namen van Fraters die op de A en/of B school hebben gewerkt:

Frater Acatius Leenhouders (Burgerschool B), vierde op 8 december 1935 zijn zilveren

kloosterfeest. Was in januari 1928 hoofd van deze school.

Frater Emmanuël Markgraaf (Burgerschool B), vierde op 2 februari 1938 zijn gouden

kloosterjubileum.

Frater Theodardus Roelofs (Burgerschool B), vierde op 21 april 1939 zijn gouden

kloosterjubileum.

Frater Gerardus (Burgerschool A). Hij werd geboren als Gerardus van Hal 9 februari 1906 te Ravenstein en hij is op 3 januari 1974 te Roosendaal overleden.

Frater Egbinus (Burgerschool A). Hij werd geboren als Franciscus Cornelis Haans op 3 december 1885 te Tilburg en hij is overleden op 13 juli 1956 te Vught.

Frater Switbertus (Burgerschool A). Hij werd geboren als Joannes Norbertus de Groot op 6 december 1901 te Tilburg en is op 15 januari 1990 in Tilburg overleden.

Frater Engelmundis (Burgerschool B). Was in januari 1928 het hoofd van deze school.

Frater Xaverio van Rijen (Burgerschool A)

Frater Wiro Ketelaars (Burgerschool A)

Frater Cunibert (Burgerschool A). Hij werd geboren als Wilhelmus P.H.M. van Litsenburg op 6 november 1911 te 's-Hertogenbosch en hij is op 28 februari 1982 te Tilburg overleden.

Frater Alexio Meulesteen (Burgerschool A)

Frater Corentius (Burgerschool A). Hij werd geboren als Aloysius Laurentius de Wit op 26 januari 1917 te Woensel en hij is overleden op 17 april 2002 te Ceska Lipa (Tjech).

Frater Theodardus Roelofs (Burgerschool B)

Frater Edwardus (Burgerschool B). Hij werd geboren als Petrus H.J. Petersen op 31 oktober 1879 te Diessen en hij is overleden op 3 september 1963 te Vught.

Frater Venantius Verstraeten (Burgerschool B)

Frater Rogerius van Dinter (Burgerschool B)

Frater Michiel Sanders (Burgerschool B)

Frater Gerulfus (Burgerschool B). Hij werd geboren als Johannes A.M. Prinsen op 15 juli 1904 te Liempde en hij is overleden op 21 mei 1972 te Vught.

Frater Optato van Oorschot, was de laatste Frater op de St. Nicolaasschool, hij vertrok op 10 februari 1983 naar Tilburg.

Het internaat in de Begijnenstraat begon met enkele weeskinderen, maar groeide al snel uit tot kostschool voor jongens van de 'nette' burgerlijke stand, in 1912 bevolkt door 106 leerlingen op een aparte school. Het kreeg de naam "Instituut St. Nicolaas". In de jaren zestig van de vorige eeuw is het internaat uitgegroeid tot voorbereidende klassen op ULO en diverse richtingen van het middelbaar onderwijs. Vanuit deze klassen kunnen de leerlingen het toelatingsexamen maken voor scholen van voortgezet onderwijs.

Bron: Archief Fraters van Tilburg (dhr. R. Prinsen), internet (lijst religieuzen), adresboek Oss 1928

Foto School A 1938:

Frater Egbinus Haans, dhr. Van den Hurk, Frater Xaverio van Rijen, Frater Switbertus de Groot, Frater Wiro Ketelaars, Frater Cunibert van Litsenburg, dhr. Van Hal, Frater Alexio Meulesteen, Frater Corentius de Wit.

De heer W.H. van Hal was in januari 1928 hoofdonderwijzer. De heer Van den Hurk was mogelijk onderwijzer.

Foto School B 1930:

Frater Theodardus Roelofs, Frater Emmanuël Markgraaf, Frater Edwardus Petersen, Frater Venantius Verstraeten, Frater Acatius Leenhouders, Frater Rogerius van Dinter, Frater Michiel Sanders, dhr. J. Peters, Frater Gerulfus Prinsen. De hr. J. Peters was mogelijk onderwijzer.

Hoe de Heren van Aemstel in Oss terecht kwamen

PAUL BUDDE

De opkomst van de feodale leenheren.

Onder Karel de Grote en zijn voorgangers werden de diverse Germaanse stammen onderworpen, de stamhoofden en andere belangrijke strijders werden onderdanen van de Merovingische en Karolingische heersers. Dit leidde tot het feodale stelsel dat inhield dat deze landdelen militaire diensten moesten verlenen en daarvoor in ruil zeggenschap kregen over soms grote gebieden.

Na de ineenstorting van het Karolingische rijk was het gedaan met het eerste centrale bestuur van noordwest Europa. In de daaropvolgende 10e en 11e eeuw maakte de grote schare van landdelen gebruik van de situatie om hun eigen macht uit te breiden, het was een periode van constante oorlog. Overal verzezen kastelen en vestingen waar de plaatselijke bevolking bescherming kon vinden, vaak natuurlijk in ruil voor feodale diensten die de

plattelanders aan deze heren moesten verlenen en velen werden op deze manier de lijfeigenen van de krijgsheren. Gedurende deze woelige periode leverde de machtsstrijd tussen de honderden krijgsheren een aantal belangrijke winnaars op. In onze streek waren dat de graven van Vlaanderen en de hertogen van Brabant en Gelre. Later kwamen daar de graven van Friesland (Holland) bij. Ook de bisschoppen van Utrecht en Luik vochten graag een potje mee.

Deze regionale leiders hadden natuurlijk weer een groot aantal ridders onder zich die ook weer militaire diensten moesten verlenen; de jonkers van Oss en de heren van Geffen, Megen en vooral Cuijk behoorden tot deze groep.

De moord op Floris V van Holland

Verder naar het noorden bij IJsselstein wisten de heren

van Aemstel zich te vestigen. Zij kwamen niet voort uit de oude landadel, maar begonnen hun carrière als ministerialen (hogere ambtenaren) van de Bisschop van Utrecht. In het begin van de 13e eeuw hadden ze hun bezittingen verder weten uit te breiden tot wat nu Ouderkerk aan de Amstel is. Van hieruit bouwden ze een dam in de Amstel. Op die plaats zou later Amsterdam ontstaan. De heren van Amstel waren oorspronkelijk vazallen van de bisschop van Utrecht, later resideerden ze onder de graven van Holland.

De eerst bekende van Aemstel is Wolfger, hij wordt in 1105 genoemd als schout van de bisschop. Zij traceren hun geschiedenis terug tot de oude Friese adel waar ook de heilige Liudger toe behoord. Honderd jaar later duikt Gijsbrecht II op, hij was de eerste die zich Heer van Aemstel noemde. Onder zijn kleinzoon liepen de Van Aemstels over van de bisschop naar de graaf van Holland. Deze had zich ondertussen opgewerkt tot de belangrijkste regionale macht boven de grote rivieren, dit was onder andere ten koste gegaan van de macht van de bisschop. Dit 'overlopen' was niet geheel vrijwillig verlopen, Gijsbrecht had zich aanvankelijk verzet tegen Floris. Dit had hem, samen met Herman, de heer van Woerden, vijf jaar gevangenschap opgeleverd en na afloop had hij zijn bezittingen onder het leenheerschap van de Hollandse graaf moeten plaatsen.

In 1296, gedurende de strijd om de opvolging van de Schotse kroon maakte Gijsbrecht deel uit van een complot dat uiteindelijk leidde tot de moord op Floris V, graaf van Holland.

Floris maakte aanspraak op de Schotse troon via zijn overgrootmoeder Ada van Schotland. Er waren in totaal 13 gegadigden! Vanuit motieven die onder andere samenhangen met de wolhandel, had Floris zijn alliantie met de koning van Engeland verbroken en zich verbonden met de koning van Frankrijk, een beslissing die hem uiteindelijk fataal zou worden. Gedurende de strijd om de Schotse troonopvolging keerde de Engelse koning zich tegen Floris. Het was niet al te moeilijk voor de Engelse koning om zich te verzekeren van de steun van vooraanstaande edelen die niet al te veel ophadden met de ambitieuze Floris. Het ligt voor de hand dat bijvoorbeeld de aangrenzende hertog Jan van Brabant en graaf Gwyde van Vlaanderen van de partij waren en als een trouwe aanhanger van de Hertog van Brabant was ook Jan I van Cuijk een belangrijke deelnemer aan het complot.

Uiteraard hadden de van Amstels en de van Woerdens ook goede redenen om hieraan mee te werken.

Om een lang verhaal kort te maken: Floris werd tijdens een valkenjacht ontvoerd door Gijsbrecht van Aemstel, Herman van Woerden en Gerard van Velsen en gevangen gezet op het Muiderslot [1], van waaruit waarschijnlijk het plan was om Floris naar Engeland te ontvoeren. Maar het nieuws over de ontvoering verspreidde zich snel en aanhangers van Floris trokken op naar het Muiderslot. De ontvoerders trachtten te ontsnappen maar in de verwarring werd Floris vermoord door Gerard van Velsen.

De vlucht naar Brabant

Vanwege hun aandeel in het complot werden Gijsbrecht en zijn zoon Jan verbannen en ze vluchtten naar Den Bosch. Het volgend jaar trachtten ze hun goederen terug te krijgen maar dat werd geweigerd door de edelen van Holland. Vervolgens verzamelde Gijsbrecht's zoon Jan van Aemstel een klein leger, waarmee hij Holland binnenviel, met ondersteuning van de bisschop van Utrecht. Maar de actie was slecht voorbereid en de krijgsmacht veel te klein. Daardoor werd de actie een mislukking, waarbij de bisschop sneuvelde.

Een tweede poging werd ondernomen in 1303, toen Jan van Aemstel deel uitmaakte van een grootschalige militaire actie onder aanvoering van de graaf van Vlaanderen, de hertog van Brabant en de bisschop van Utrecht tegen Jean d'Avesnes, graaf van Henegouwen, die het graafschap Holland had geërfd. Jan maakte deel uit van de macht die Amsterdam bezette. Maar het jaar daarop voerde Jean d'Avesnes een succesvolle tegenaanval uit en Jan heeft toen voorgoed Amsterdam moeten ontvluchten. In het toneelstuk *Gijsbrecht van Aemstel* is Jan (misschien per ongeluk) vervangen door zijn vader Gijsbrecht.

Het toneelstuk *Gijsbrecht van Aemstel*

Het leven van Gijsbrecht van Aemstel is het onderwerp van een van de allerbelangrijkste Nederlandse literaire werken; een toneelstuk geschreven in 1637 door Joost van den Vondel. Het is opgezet vanuit een Amsterdamse optiek en Gijsbrecht is hier de held en Floris de verrader. Op het einde moet Gijsbrecht op tragische wijze uit Amsterdam vluchten en zegt hij vaarwel tegen zijn geliefde stad om er nooit meer terug te keren.

Jan (en Gijsbrecht?) van Aemstel mochten zich vervolgens permanent in Brabant vestigen. Gijsbrecht stierf in 1303.

De Van Aemstels in Oss

De berooide van Aemstels kregen steun van Jan van Cuijk (Kuyck); er was een familieband tussen beide families via de grootmoeder van Gijsbrecht. Jan van Cuijk werd hierin gesteund door hertog Jan II van Brabant, voor wie hij de eerste raadsheer was, en de heer van Megen. De heren van Cuijk gaven de Van Aemstels ook landgoederen in Rosmalen, Teeffelen, Oijen [2], Oss en Herpen. Rond 1330 hadden ze hier zelf ook goederen in Heeswijk en Dinther aan toegevoegd, maar 50 jaar later hadden de Van Aemstels deze bezittingen alweer verkocht, mogelijk door geldgebrek ten gevolge van de ernstige economische crisis die plaatsvond nadat hongersnood en pestepidemieën onze streek hadden getroffen.

Op 5-5-1344 doet Otto van Kuyck, als arbiter, uitspraak in een geschil tussen Jan van Leefdael en Jan Gijsbrechtsz. van Amstel over goederen in het land van Herpen.

Jan III en Willem van Aemstel worden ook als ridders vermeld gedurende de Brabantse opvolgingsstrijd in 1356/57. Jan verloor in deze oorlog vier paarden waar hij 422 ecus voor claimde.

Langzaam maar zeker concentreerden de bezittingen van de van Aemstels zich in en rondom Oss.

Al in 1304 verwerft Jan van Amstel landgoederen in Oss van Lambert Damen, de schoonvader van de schout van Oss, Jan Scilwart. Waarschijnlijk betreft het hier de goederen 'Lievendaal' en "Dappaertshofstraat".

Waarschijnlijk hadden ze ook een aanzienlijke hoeve, genaamd Buxhove op Amstel. De naam Amsteleindsestraat duidt waarschijnlijk de plaats van deze hoeve aan. Een aanzienlijk stuk land, waaraan de hoeve mogelijk heeft bestaan, was gelegen aan de Vranckebeemd. De huidige Frankenbeemdweg loopt iets noordelijk parallel met de Amsteleindstraat. Dit bezit wordt in 1383 voor het eerst genoemd. In 1419 wordt als de eigenaar van de hoeve genoemd Jan, zoon van Jan, zoon van heer Gerrit van Amstel. Verder hadden de van Aemstels ook landgoederen op Scadewyc (Schadewijk).

De laatst bekende transacties van Jan III, dateren van 1389 en 1395 en hebben betrekking op goederen op de Calvercamp en Ter Werden in Oss. In 1391 krijgt zijn dochter Johanna het land aan de Vranckebeemd. In 1408 koopt Jans schoonzoon Gerard die Yoede een huis aan de Heuvel voor zijn dochters Belia en Johanna. In dat document staat vermeld dat Jan toen al was overleden.

Langzaam maar zeker veranderde de status van de familie van ridders tot heerboeren. Die bekleedden gedu-

rende de daaropvolgende eeuwen wel vooraanstaande posities in Oss als schouten en schepenen. Ook speelden ze een actieve rol in de verdediging van Oss tijdens de aanvallen van Gelre. Gedurende de Gelderse oorlogen is Oss diverse malen geplunderd en platgebrand.

We komen de van Aemstels ook tegen in de stamboom van de Jonkers van Oss [3]. Isabella, de dochter van Heer Hugo van Aemstel, was de vrouw van de bastaardzoon van Alard van Oss, de Deken van de St Pieter in Leuven. Hugo was ook de ontvanger van de belastingen voor de hertog van Brabant.

In de tweede helft van de 15e eeuw was Kathelijn van Oss, gehuwd met Hendricke Jan Ghijsen, voor driekwart eigenaar van de Amstelbezittingen.

Tot op de dag van vandaag woont er nog steeds een aanzienlijk aantal van Amstels in en rond Oss.

Amsteleindse Hoeve Oss

Ik ben me pas bewust geworden van dit interessante verhaal over de van Aemstels n.a.v. een diepgaand onderzoek dat Theo van Amstel, een van de nazaten van dit riddergeslacht, heeft uitgevoerd. In 1999 publiceerde hij het boek *De Heren van Amstel 1105 - 1378* waarvan ik een eerste proefuitgave tegenkwam in het Osse Stadsarchief tijdens mijn onderzoek naar feodale goederen in en rondom Oss:

Th.A.A.M. van Amstel: *De heren van Amstel 1105-1378: Hun opkomst in het Nedersticht van Utrecht in de twaalfde en dertiende eeuw en hun vestigen in het Hertogdom Brabant na 1296* (Hilversum, 1999).

NOTEN

1. Videoclip Muiderslot: <http://tinyurl.com/2g70ay8>
2. Videoclip Kasteel Oijen: <http://tinyurl.com/243eoun>
3. Jonkers van Oss: <http://paulbuddehistory.com/europe/jonkers-van-oss/> (Engels)

BRONNEN

Website Paul Budde History

Dit artikel is ontleend aan de website van Paul Budde waarop hij de Osse geschiedenis in een bredere context plaatst:

<http://paulbuddehistory.com/europe/>

Terug in de tijd

Heel veel boerderijen en woonhuizen zijn in de loop van de tijd in Oss gesloopt. Een van deze woningen was het pand dat stond aan de Hoogheuvelsesteeg 6, later veranderd in Hoogheuvelstraat 28. In dit pand woonde Marinus Johannes Ariëns, ook bekend als Marinus de Ruiter. Marinus werd in Oss geboren op 6 december 1883 en is in Oss overleden op 22

september 1970. Hij was getrouwd met Lambertha van Lieverloo, geboren te Oss op 28 november 1890 en overleden op 24 april 1940. Het pand is later gesloopt. Op de achtergrond is de bebouwing te zien van de Lindestraat. RP
Foto: BHIC

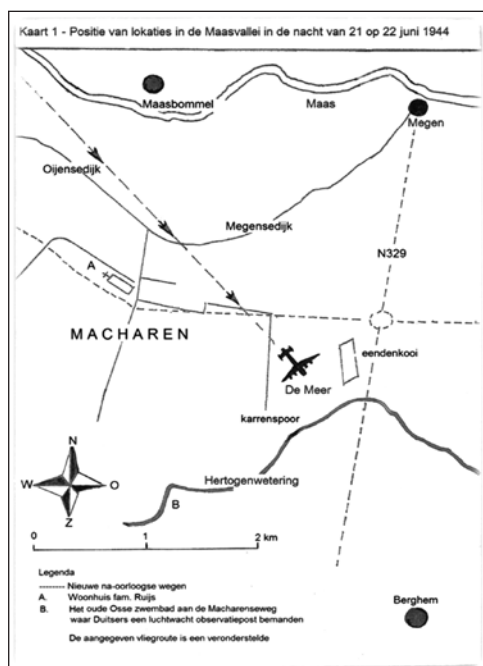

De nachtelijke klap in Macharen, die nog lang en ver nadreunde...

JAN RUIJS

22 juni 1944. De dag was amper 1 uur oud toen ik door een oorverdovend lawaai van gierende motoren gevolgd door een enorme dreun, uit mijn eerste slaap wakker schrok. Ik besepte meteen dat er een vliegtuig was neergestort. Gewoonlijk haastte ik me direct naar zo'n plek om te kijken wat er gebeurde maar de verduistering maakte alles aardedonker. Bovendien was het te gevaarlijk om als zevenjarige bij het schaarse licht van een knijpkat in de nachtelijke polder op onderzoek uit te gaan. Ik besloot daarom de volgende dag af te wachten. Nog ruim voor schooltijd ben ik samen met twee oudere broers die kant opgegaan. We liepen richting "De Meer", een gebied met weilanden, ter hoogte van de Hertogenwetering (zie kaart).

In de oorlogsjaren was er nog geen asfalt in Macharen. De straten in het dorp waren met grind bedekt en de weggetjes naar de weilanden en akkers waren niet meer dan karrensporen. Regionale wegen als: de "Dorpenweg" en de "Noord-Zuid" (N 329), later aangelegd, lopen nu slechts op enige tientallen meters van de plek waar dat vliegtuig neerstorte. We liepen via zo'n karrenspoor in de richting van de wetering, klossen halverwege over een ijzeren hek en trokken vervolgens door de weilanden verder. Duitse militairen, die een luchtwacht observatiepost bemanden bij het oude Osse zwembad aan de Macharenseseweg, gebaarden om niet dichtbij te komen. Vanaf een afstand zagen we de verspreide wrakstukken liggen, door de enorme klap grotendeels tot schroot versnipperd. Het enige herkenbare was een grote rubberen band. We konden de nationaliteit - Duits?, Geallieerd? - van dit vliegtuig niet vaststellen. Van die Duitse militairen kregen we geen informatie, wat op zich vreemd was, omdat Duitsers gewoonlijk snel met een bulletin klaar stonden als ze een overwinning geboekt hadden. Daardoor ben ik er vanuit gegaan dat het een Duits toestel betrof. Na deze impressie, die overigens onbewust in een jongensziel diep kan insnijden, gingen we gewoon op tijd naar school, hadden 's avonds geen zware gesprekken en gingen op het normale tijdstip naar bed. Het leven ging door. Na enige tijd werd de gebeurtenis naar de achtergrond verdrongen door een ander voorval. Met zekerheid kan ik hier stellen dat oorlogsgebeurtenissen, speciaal deze nachtelijke calamiteit, ertoe bijgedragen hebben aan mijn interesse voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Het onbekende vliegtuig liep als een rode draad door mijn verdere leven. Regelmatig heb ik later het verhaal aangehaald bij leeftijdsgenoten, maar hun reactie bestond meestal uit een schouderophalen. Onlangs kwam deze crash bij mijn oudere broers ter sprake. Alras bleek dat onze herinneringen na al die jaren tot in details op elkaar pasten. Deze bevestiging was voor mij een reden temeer om eens te gaan speuren naar dit "vergeten" vliegtuig dat haar geschiedenis zo lang

voor ons verborgen wist te houden. Ik heb geprobeerd de gebeurtenissen na ruim 65 jaar boven water te halen. Dit stukje lokale oorlogsgeschiedenis, waarbij een zware bommenwerper op korte afstand van de dorpskern van Macharen neerstortte, uit te diepen en te beschrijven zodat het behouden zal blijven.

Van belang was om te achterhalen wat er precies gebeurde in die bewuste nacht van 21-22 juni 1944 en vooral wie er bij die crash betrokken waren.

Wat

Dat het een Duits toestel betrof zat er bij mij al die jaren diep ingeworteld. Ik vond het daarom als vanzelfsprekend dat het eerste aanknopingspunt gezocht moest worden bij de "site" van de Luftwaffe. Daarnaast heb ik via oude kranten en plaatselijke archieven geprobeerd te achterhalen of er gegevens bekend waren over deze crash, maar ik vond helaas geen enkele aanwijzing. (1) Dus moest ik op zoek naar andere bronnen. Mijn eerste "hit" was de Verlieslijst van de Studiegroep Luchtoorlog 1939 - 1945 (SGLO). (2) De communicatie verliep in het begin moeizaam omdat ik had aangegeven dat het om een Duits toestel zou gaan. Pas nadat alle gegevens door een SGLO-lid nauwgezet zonder resultaat waren onderzocht, stelde ik voor om het speuren om te gooien en te richten op een geallieerd vliegtuig. Hierop ontving ik snel een reactie dat een viermotorige Lancaster bommenwerper, met bijsluiting van specifieke gegevens o.a. van de RAAF*, zou zijn neergestort in een polder onder Macharen - Megen - Oss. (3)

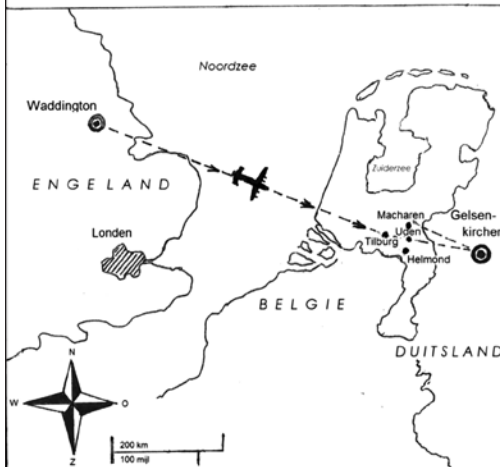
* Royal Australian Air Force

Dus toch geen Duits toestel, maar goed het begin was er. Mijn verdere zoektocht kon worden doorgetrokken.

Via de RAF, RAAF, Luftwaffe (4) en andere bronnen ben ik informatie gaan opvragen over deze Lancaster DV280, "call-sign": JO-S (JO = codering van het Squadron waarbij dit vliegtuig was ingedeeld en "S" = de letter zoals het binnen dit Squadron werd aangeduid en niet uniek was. Immers als de "S" niet terugkeerde werd deze vervangen door een andere "S"). Pas later ben ik de familie en persoonlijke relaties van de bemanningsleden gaan benaderen.

Lancaster DV280 was op 21-06-1944 om 23.02 (lokale tijd) opgestegen vanaf het vliegveld Waddington (GB) voor een luchtaanval op het uitgestrekte chemisch/fysisch complex onder Gelsenkirchen (D), waar (vliegtuig)benzine uit steenkool werd gewonnen (zie kaart).

Kaart 2 - Locaties en vliegroute tijdens de RAF strategische aanvalsvlucht op een industriegebied bij Gelsenkirchen in de nacht van 21 op 22 juni 1944

N.B.: de aangegeven vliegroute is een benaderde. Voor Zuidoostzee leest u IJsselmeer.

Deze Lancaster behoorde tot het 463 Sqn, RAAF en de bemanning bestond in dit geval uit acht in plaats van de gebruikelijke zeven personen.

F/Lt Eric Smith, piloot (22 jaar)

F/O Arthur Gossip (23 jaar) was de tweede piloot en vloog de raid mee (zijn eerste) om operationele ervaring op te doen. N.B.: beiden bezaten de Australische nationaliteit. De overige bemanningsleden waren Britten.

P/O K. Forth,

Navigator = waarnemer (leeftijd onbekend)

F/O Harry Raynham, Bomb Aimer = bommenrichter (25 jaar)

F/Sgt Percival Jones, Wireless Operator = telegrafist / Air gunner = luchtschutter (23 jaar)

Sgt Derek Sykes, Flight Engineer = boordwerktuigkundige (19 jaar)

Sgt John Hollis, Air gunner (19 jaar)

Sgt Ronald Fittal, Air gunner (21 jaar)

Foto 1: via Sarah Jakeman, nicht van de omgekomen John Hollis. Rechts nog vaag een deel van de romp met het call-sign van het genoemde Squadron. Bomen op de achtergrond geven aan dat deze foto gemaakt is in de winterperiode 1943-1944.

Van de bemanning zijn (nog) niet alle namen bekend. Zeker is dat de volgende 3 bemanningsleden door hun familie werden herkend en foto's beschikbaar stelden. Op bovenstaande foto: Voorste rij, geheel rechts: Sgt Ronald Fittall, Achterste rij, geheel links: F/O Harry Raynham, rechts van hem (voor de lezer): Sgt John Hollis en vervolgens waarschijnlijk piloot F/Lt Eric Smith. Dit is echter nog niet bevestigd. Hij draagt als enige boven zijn linker borstzak de volledige vliegersvink = "Wing".

De sergeant op de voorste rij links heeft op zijn rechtermouw een insigne dat aangeeft dat zijn functie Wireless Operator is. Het 463 Sqdn als onderdeel van RAF Bomber Command, voerde tijdens de oorlog strategische luchtaanvallen uit op industriële complexen. In een bommenruim van de Lancaster gingen maximaal veertien bommen van het caliber: "1000 pounder". Voor deze missie werd de Lancaster DV280 geladen met een 4000 pounder en vijftien 500 pounders. (5)

Foto 2: De goed leesbare bron op de foto geeft aan dat hier de Lancaster staat afgebeeld die een rode draad door mijn leven zal gaan trekken.

Schuin voor de cockpit op de romp was aan bakboord de tekst aangebracht - "Snifter from the Sunny Sydney" - in dit geval verwijst deze zogenaamde "nose-art" naar het land van origine van de inmiddels ervaren piloot van de in dit artikel beschreven geallieerde bommenwerper. Door een bommenexpert werd vastgesteld dat de Lancaster hier wordt geladen met bommen van het caliber 1000 pounder (foto 2). (6)

De Lancaster is uitgerust met acht mitrailleurs tegen aanvallen vanuit de lucht. Ze bestreken het luchtruim voor, boven en beneden/achter het toestel. Aan de onderzijde bevond zich een zwakke plek, dat buiten de dekking van de eigen mitrailleurs bleef, wat de piloten van de Duitse nachtjagers natuurlijk wisten en daar handig op inspeelden. Zo ook de Luftwaffe piloot Uffz Johann Werthner van een tweemotorige Duitse nachtjager, die die nacht

zijn fatale schoten op de DV280 loste. (7) Werthner en zijn bemanning behoorden tot de 6./NJGz = zesde Gruppe van het tweede Nachtjagd Geschwader en was in die periode gelegerd op "Fliegerhorst Volkel" onder Uden. (8) Hij verklaarde die nacht, rond het aangegeven tijdstip dat de DV280 neerstortte, in het luchtruim tussen Helmond en Uden een viermotorig vliegtuig te hebben neergeschoten. Het was niet zijn eerste en ook niet zijn laatste slachtoffer in zijn loopbaan als vlieger.

De aanval op het synthetische olie productiecomplex in Scholven-Buer onder Gelsenkirchen, op dat moment de belangrijkste benzineproducent voor de Nazi's - door Bomber Command beschouwd als de "achilleshiel" - , was die nacht het hoofddoel van RAF bommenwerpers.

Voor Lancaster DV280 JO-S zou dit de laatste missie worden. Onderweg werd deze Lancaster gespot, aangevallen en stortte om 01.18 (lokale tijd) neer in de polder "de Meer" in Macharen. De missie naar Scholven-Buer werd uitgevoerd met 123 Lancaster bommenwerpers. Daarvan werden acht toestellen, waaronder de DV280, neergehaald. Een verlies van ongeveer vijf procent, dat overeenkomt met het gemiddelde bij dit soort missies. Tijdens de oorlog werden 7377 Lancasters gebouwd, waarvan 3832 toestellen verloren gingen of zwaar beschadigd raakten. (9) Een gigantisch materieel verlies. Maar veel kostbaarder en diepgaander bedraagt het verlies van bijna 80.000 mensenlevens bij de RAF tijdens de Tweede Wereldoorlog. (10) Een deel van de prijs voor het herstel van de democratie in dit deel van Europa in het midden van de vorige eeuw.

Gelsenkirchen en omgeving is medio september 1944 weer het doel van RAF aanvallen. Bij deze latere bombardementen vonden ook 150 buitenlandse vrouwen en meisjes de dood. Ze waren ingezet als dwangarbeidsters van Kamp Buchenwald in Thüringen (D) om hier puin te ruimen. Deze Joodse vrouwen, die voornamelijk uit Hongarije kwamen en ondergebracht in barakken, werden tijdens bombardementen de toegang tot bunkers en schuilkelders geweigerd. (11)

Wie

Alleen Navigator, P/O K. Forth, overleefde de crash. Hij werd door Duitsers met een bekkenbreuk naar een ziekenhuis overgebracht, nadat eerst de Berghemse huisarts C.A.L. Thomkins ter plekke dit vermoeden al uitte. (12) Na herstel volgde internering als krijgsgevangene in Stalag

Luft IXC bij Bad Sulna, Thüringen en later in Stalag Luft III* bij Sagan, Silezië, destijds Duits gebied nu is het een deel van Polen. (13)

* Dit kamp kreeg bekendheid door ontsnappingen van geallieerde vliegtuigbemanningen via het graven van tunnels. – Film/boek: “The great Escape”.

P/O James Eric Tench, Wireless Operator, behoorde eigenlijk tot de vaste bemanning van Lancaster DV280. Hij was samen met piloot Eric Smith in november 1943 overgekomen van het 619 Sqdn. Hierna vloog hij met “skipper” Smith 25 missies naar Duitsland en Frankrijk. Vlak voor het vertrek van de fatale vlucht meldde Tench zich ziek. Op het allerlaatst werd hij vervangen door F/Sgt Percival Jones, die enkele uren later zou omkomen. Op 17 oktober 1946 werd Percival Jones postuum onderscheiden met het equivalent van het Vliegerkruis: Distinguished Flying Medal. (14)

Het is vrij aannemelijk dat Tench op foto 1 het bemanningslid is die geheel links op de voorste rij vereeuwigd werd. Deze veronderstelling afgaand op het karakteristieke insigne.

F/Lt Eric Alfred Leith Smith, de piloot, geboren op 30 augustus 1921, kwam uit Mount Lawley (Australië) en was in het dagelijks leven “clerk”. Eric Smith werd op 1 januari 1945 postuum onderscheiden met “Mention In Despatches” (MID), een officieel rapport dat door een hogere officier naar het hoofdkwartier wordt verzonden, waarin hij rapporteert dat deze militair zich dapper en verdienstelijk heeft gedragen tegenover de vijand. (15)

De ouders van Smith ontvingen op 25 augustus 1944 van het Secretary Department of Air het bericht dat zowel hun zoon als co-piloot Arthur Gossip, beiden aanvankelijk als vermist opgegeven, op 22 juni 1944 sneuvelde en op 24 juni 1944 werden begraven op het militaire kerkhof te Uden, graf 1/99 en 1/102. (16)

Herdenken

In de beginjaren van de oorlog vonden gesneuvelde geallieerde militairen, welke in deze contreien waren omgekomen, voorlopig hun laatste rustplaats in het centrum van Uden en wel in de tuin van de pastorie van de St. Petrus Parochie, gelegen naast het parochiële kerkhof. Later in de oorlog (mei 1943) heeft de gemeente Uden het oude Rooms Katholieke kerkhof, dat sinds 1918 niet meer in gebruik was, van het St. Petrus parochiebestuur aangekocht. Immers de “pastorietuin” raakte

vol. Het kreeg aanvankelijk de naam: “Gemeentelijk Oorlogskerkhof van Uden “ en ligt enkele honderden meters ten noorden van de hierboven beschreven provisorische militaire begraafplaats. Later werd het omgedoopt tot “Britse Militaire Oorlogsbegraafplaats Uden”. Op dit ereveld liggen 703 militairen uit de Gemeenebest landen begraven. In vak 5, rij B, graflocaties 7 t/m 12, bevinden zich de stoffelijke resten van zes leden van de bemanning. (17)

Sarah Jakeman informeerde me dat: John Hollis haar oom was en de zus van John, haar moeder, inmiddels 99 jaar, nog in leven is. Ze stuurde mij foto's van de bemanning (foto 1) en van het graf van haar oom John (foto 3), die gewoonlijk “Jack” genoemd werd.

Foto 3: gemaakt door Fred Jakeman, broer van Sarah, ± 1950. Hij was in die periode militair en vermoedelijk gelegerd in West Duitsland.

Deze kruisen van metaal werden eind mei/begin juni 1946 aangebracht onder supervisie van de Commonwealth War Graves Commission (CWGC). Dezelfde organisatie zorgde voor vervanging in een grootse operatie eind 1953, begin 1954 door de huidige witte grafaanduidingen, zogenaamde “headstones”. (18)

Foto 4: auteur, zomer 2011, zelfde locatie als foto 3

Foto 5: William Raynham, een neef van Harry, schreef me dat hij in 1956 samen met zijn vrouw het graf van Harry bezocht. Daarnaast stuurde hij twee foto's van hem waaronder dit portret.

Harry F. Raynham ligt afzonderlijk van zijn bemanning in een ander vak (graflocatie 2.F.7), omdat zijn identiteit pas later vastgesteld werd. Harry had kennelijk het neerstortende vliegtuig bewust verlaten of was eruit geslingerd. Hij werd dood aangetroffen op het grondgebied van Maasbommel aan de overzijde van de Maas. Door de gemeentepolitie van Maasbommel werd aangetekend dat op zijn leren vliegkap "Fred" stond vermeld. Op zijn mouw een schouder embleem met een verwijzing naar land van origine: Zuid-Afrika, daarnaast elders ook het opschrift "Raynham 462". Aanvankelijk als onbekende begraven op de begraafplaats van Maasbommel, werd hij pas in de zomer van 1946 overgebracht naar de bovengenoemde begraafplaats te Uden. Tijdens deze overplaatsing vond ook zijn identificatie plaats en verklaart waarom hij in een ander vak definitief ter ruste werd gelegd. Deze foto onderstreept de correcte waarneming van de politieagent. (19)

Zijn "Wing" boven de linkerborstzak heeft maar een vleugel.

Foto 6: via James Fittall, deze stelde een foto van zijn oom Ronald Ernst Fittall beschikbaar.

Het onderzoek heeft nu pas in grote lijnen alles blootgelegd van het geheim achter die nachtelijke dreun die mij

deed opschrikken uit mijn slaap en het onbevredigend gevoel dat ik gedurende mijn werkzaam leven droeg. Opgelucht kijk ik terug naar de hoeveelheid informatie die dit onderzoek heeft opgeleverd en onbeantwoorde vragen wegpoetste.

Maar het belangrijkste is dat deze "RAF/RAAF jongens" die bij deze nachtelijke tragedie zijn omgekomen, na al die jaren eindelijk de aandacht krijgen die ze verdienen.

Jan Ruijs, Oss, oktober 2011

Met dank aan Dhr. Joop Thuring uit Heesch die de tekst kritisch doornam, suggesties aanreikte en aanvullende gegevens doorgaf.

BRONNEN/VERANTWOORDING

Analoge:

1. De Sirene, Dagblad voor Oss en Omstreken, Gemeentearchief Oss
8. Gestaag gespannen; R.H. Wildekamp, H. Talen en P.G.M. Truren, Koninklijke Luchtmacht, 's-Gravenhage, 2000
10. Der Luftkrieg über Deutschland; Frank Kurowski, Wilhelm Heyne Verlag, München, 1979
13. Footprints on the sand of time; Oliver Clutton-Brock, Grub Street, London, 2003
17. De geschiedenis van de Udense oorlogskerkhoven; A. Verbakel, Stichting Oorlogskerkhof Uden, 1999

Digitale:

2. SGLO Studiegroep Luchtoorlog 1939-1945 - <http://www.airwar39-45.nl/>
4. www.lancaster-archive.com - www.raf-bombercommand.co.uk
5. <http://awm.gov.au/catalogue/research-centre/pdf/rc091252013-1.pdf>
7. <http://www.aircrewremembrancesociety.com/Kracker/LuftwaffeGermanPilotsZ.htm>
9. www.lostbombers.co.uk
11. www.gelsenzentrum.de/scholven-chemie-hydrierwerk.htm
14. schoolfoto: www.rhyd-y-foel.co.uk/schools%201.htm
15. <http://www.naa.gov.au/>
16. Het internationale Rode Kruis te Geneve, na informatie van de Duitse Totenliste. www.icrc.org

Mondelinge mededelingen:

3. Dhr. S. Maathuis, Losser, juni 2011
6. Dhr. A. Meyers, Culemborg, oktober 2011
12. Mevr. M. Boeijen, Berghem, oktober 2011
18. Dhr. A. Verbakel, Uden, oktober 2011
19. *ibid*, september 2011

Meer gegevens en foto's van de Lancaster en bemanning:

www.aircrewremembrancesociety.com/raf1944/smith.html

De dodenakker met de schender op het Schaijsche veld

De schandpaal van Oss, buiten de stadswal, voorbij de graafsche poortlinke en het linkenskerkhof
Hoe de naam van een osse misdadiger in een straatnaam is bewaard

PIETER ROSKAM

Hermans - Schaijsch Veld

C.R. Hermans (1805-1869), werd als letterkundige rector aan de Latijnse School in 's-Hertogenbosch, daarnaast heeft hij een onvoorstelbare hoeveelheid Brabantse historische feiten beschreven. Hij noemde zich liever geschiedvorsser.

De Klaphekkenstraat loopt in een halve boog rond de zuidzijde van het Hooghuis (H). Oostelijk sluit de Klaphekkenstraat aan op de Berghemseweg, daar loopt de latere Linkensweg naar het noorden. Iets verder splitst de Teugenaarsweg zich af naar het zuidoosten. Aan de rand van het Schaijsch Veld splitst zich de Schaijsche Veldweg af; daar stond de schender (S).

Detail met Schaijsch Veld, onderdeel van Osse kadastrakaart van rond 1900: Stadsarchief Oss, coll. Van de Ven.

Dankzij de uit Oss afkomstige geschiedvorsser Hermans

is de oorsprong van de straatnaam Linkensweg beschreven. In het tweede deel van Bijdragen tot de Geschiedenis van Noord-Brabant, door C. R. Hermans, vinden we op pagina 189 hierover het volgende:

“Opmerkelijk is de geschiedenis der executie van het lijk eens aanranders te Oss, bij welk geval ik nog het volgende voegen kan wegens de plaats van den schandpaal, waaronder die aanrander begraven is. Even buiten het Klaphekken vooraan het Schaiksche veld, loopen twee wegen naar Berchem, die het akkerland in eenen scherpen hoek voorbijgaan. Op dit voorhoekje, dat thans nog de Schender (schandpaal) heet, werd dat lijk begraven. Niet ver van dat plekje gronds, den weg op naar Macharen, ligt een driehoekig plekje gronds, gemeenlijk Linkenskerkhof genaamd. Men wil, dat zeker man met name Linke (de voornaam Linke is te Oss nog gebruikelijk), als aanrander in eene vechtpartij gevallen en aldaar begraven is.”

Schender

In het eerste gedeelte vertelt Hermans van de plaats van de schandpaal - in Oss de schender genoemd. Aan de schender werd iemand voor straf vastgebonden om ter vernedering enkele uren te kijk gesteld te worden. De gestrafte werd vaak door de omstanders beschimpt,

bespuwd of bekogeld met rot fruit. Of de aanrander, die volgens Hermans onder de paal begraven is, ook daar het loodje heeft gelegd, wordt hier niet duidelijk.

Graafsche poort

In de tijd van Hermans stond vlakbij de plaats waar nu de Hooghuisstraat, de Linkensweg, de Berghemseweg en de Klaphekenstraat samenkomen, het Hooghuis. In nog vroeger tijden, voor de verbouwing tot woonhuis, was het Hooghuis de oostelijke stadspoort: de Graafsche Poort. De ronding van het Hooghuis verraaft de plaats van de vroegere toren. Bij de dakpunt van het huis rechtsonder ligt de driesprong van de latere Linkensweg, de Berghemseweg en de Klaphekenstraat. Het Hooghuis is gesloopt in 1925. De afbeelding is een detail van een KLM-luchtfoto uit 1923 voor de Naamloze Vennootschap Gebrs. Van den Bergh's Industrie- en Handelmaatschappij, later bekend als Bergoss.

Schajksche veld

HERKOMST COLL. VELTMAN, BOXMEER.

Ter illustratie hierbij een zeer bijzondere prentbriefkaart. Rond 1906 heeft de Kunsthandel Berkers Verbunt uit Asten op 20 markante plaatsen in Oss met een grootformaat houten fotocamera glasnegatieven van hoge

scherpte gemaakt. Hiervan heeft de kunstdrukkerij De Tulp in Haarlem volgens het oudste fotomechanische diepdrukprocedé, de kopergravure, afdrucken gemaakt die nauwelijks minder scherp zijn dan de oorspronkelijke negatieven. Na 1910 is deze uiterst bewerkelijke drukmethode geleidelijk aan vervangen door de minder kwalitatieve rasterdruk.

Op de zeldzame prentbriefkaart, waarvoor de opname rond 1906 is gemaakt zien we de Berghemseweg in oostelijke richting vanaf de splitsing met de huidige Teugenaarsstraat. De huizen in de verte staan op het Schajksveld, wat in de tijd van Hermans dus nog akkerland was. Bij die huizen buigt de Berghemseweg naar rechts en aan de andere kant ervan begint de Schajkscheveldstraat. De huizen die we zien, staan dus op het 'voorhoekje' waar in oude tijden de schender stond. De eerste aanrander (geweldpleger) die Hermans bedoelt is misschien aan die schender overleden, waarna het lijkt op datzelfde voorhoekje, dus onder de schender en in ongewijde aarde, begraven is. Het is opmerkelijk dat later het Schajksveld de wieg der misdaad werd.

Linke

In het tweede gedeelte heeft Hermans het over een ander driehoekig stukje grond aan de Macharensesweg. Onderaan op de kaart hiernaast uit 1832 komt de Eikenboomgaard op de Koornstraat (Choorstraat) uit. In het noorden splitst de Choorstraat zich in de Rust Heuvelsche Steeg en de Macharenses Straat. Mogelijk lag daar het driehoekig plekje gronds, wat Linkens-kerkhof was genaamd.

Op die plaats is ooit de geweldpleger, met als voor-naam Linke, gedood in een vechtpartij en ter plekke in ongewijde aarde begraven.

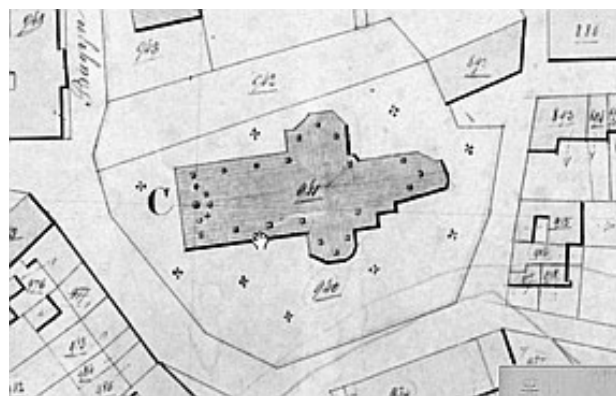
Detail Kadasterkaart Oss 1812-1832, Sectie A, nr. 3, te vinden op watwaswaar.nl, zoek op 'oss'.

Protestants kerkhof

Maar het is meer waarschijnlijk dat Hermans eigenlijk het plekje bedoelt, wat aan het verlengde van de Macharensse weg, de Choorstraat, lag, vlakbij de stadsgracht. Ook de Osse geschiedschrijver Jan Cunen, hieronder geciteerd, gaat daarvan uit. Niet ver van die plaats is aan de Eikenboomgaard in de 17e of 18e eeuw het Protestantse kerkhof, op eveneens ongewijde aarde, aangelegd.

Afkeuring kerkhof

In 1871 besluiten gedeputeerde staten van Noord-Brabant dat het kerkhof, rond de kerk in 'het dorp', zoals het centrum toen werd genoemd, wegens overlast af te keuren. Op 1 mei 1872 wordt een nieuw Rooms kerkhof ten oosten van het Protestantse kerkhof aan de Eikenboomgaard ingezegend. Aan de noord- en de oostzijde wordt het nieuwe kerkhof begrensd door de stadsgracht.

Detail Kadasterkaart Oss 1812-1832, Sectie A, nr. 4, te vinden op watwaswaar.nl, zoek op 'oss'.

In 1832 was het Roomse kerkhof rond de kerk nog in gebruik. In zijn boek '150 jaar Grote Kerk' schrijft Gerard Ulijn dat in 1771 het kerkhof "door gedeputeerde staten van Noord-Brabant wordt afgekeurd, als zijnde 'strijdig met de wet' en 'schadelijk voor de gezondheid', (minder dan 35 meter van de bebouwde kom)."

Nieuw Rooms kerkhof

Ontwerptekening uit 1871: Stadsarchief Oss, coll. Van de Ven.

De gracht ten noorden en ten oosten van het Linkenskerkhof is duidelijk ingetekend. Na demping van de oostelijke gracht krijgt de weg die daar langs loopt de naam Linkensweg.

Uit de ontwerptekening uit 1871 voor het nieuwe kerkhof blijkt, dat tussen het Protestantse kerkhof aan de Eikenboomgaard en de stadsgracht, 'het oude kerkhof' was gelegen; dit zou een deel van het vroegere Linkenskerkhof geweest kunnen zijn. Het is opvallend dat de nieuwe "begraafplaats voor Rooms Catholieken in den Eikenboomgaard" in de volksmond spoedig ook het Linkenskerkhof wordt genoemd. In krantenberichten uit 1893 wordt de naam zelfs verbasterd tot Lientjeskerkhof.

Linkensweg

Tijdens de eerste decennia van de 20e eeuw wordt de gracht ten oosten van het Linkenskerkhof gedempt. De weg die daar dan vlakbij loopt krijgt de naam Linkensweg.

Jan Cunen noemt in zijn boekje uit de Ossensiereeks 'De wegen in en om Oss' ook de oorsprong van de naam van deze weg, waarbij hij weer verwijst naar Hermans: "L i n k e n s w e g: naast het oude 'Linkenskerkhof', waar volgens de traditie een persoon met naam Linke, als aanrander in een vechtpartij gedood werd en daar begraven is." Zo kon het gebeuren dat de Linkensweg vernoemd is naar een vergeten misdadiger.

Hoe de Rooms-Katholieke kerk ook het dagelijks leven van haar gelovigen bepaalde.

Religieuze leken-organisaties tijdens het “Rijke Roomse Leven”.

ROBERT VAN VLIJMEN

Katholieke emancipatie

Na vele eeuwen van bestaan in de illegaliteit sinds de Nederlandse Opstand kon de Rooms-Katholieke kerk zich vanaf de Franse tijd in de Nederlandse provincies emanciperen en weer voor het voetlicht treden.

De Katholieke emancipatie vond haar hoogtepunt toen in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie werd hersteld ondanks het protest dat in orthodox Protestantse kringen hiertegen bestond.

Onderdeel van de Katholieke emancipatie was dat de Katholieken weer naar buiten mochten treden. In dat kader werden grote, neo-gotische kerkgebouwen gerealiseerd en er mochten weer processies gehouden worden. Daardoor werd een verenigingsleven op Katholieke grondslag ontwikkeld.

In dit artikel zal kort ingegaan worden op de verschillende congregaties, broederschappen en verenigingen voor leken waardoor de Rooms-Katholieke kerk het dagelijkse leven van haar gelovigen stuurde en beïnvloedde gedurende de periode van “Het Rijke Roomse Leven”, een periode die duurde van 1850 tot ongeveer 1950 en haar hoogtepunt had in de jaren '30 van de twintigste eeuw. Specifiek zal in de komende nummers van Tussentijds op dit verschijnsel worden ingegaan binnen de parochie die in Oss bekend staat als de “Grote Kerk”, de parochie van Maria Onbevlekt Ontvangen.

Hier zal eerst worden ingegaan op de ontwikkeling en het ontstaan van de lekenorganisaties in het algemeen en later komt de specifieke situatie binnen de bovengenoemde parochie aan de orde.

Lekenorganisaties in de Rooms-Katholieke kerk gedurende het “Rijke Roomse leven”.

Binnen de Rooms-Katholieke kerk werd tot het midden van de 20e eeuw de dienst vooral uitgemaakt door de

gewijde hiërarchie. Echter ook ver voor die tijd ontwikkelde er zich al lekenorganisaties die verbonden waren aan de Rooms-Katholieke identiteit en wiens invloed zich uitstrekte tot alle facetten van het dagelijkse leven. Zij wilden daarmee een tegenwicht bieden tegen de opkomende organisaties van “andersdenkenden”.

Er was een grote verscheidenheid aan lekenorganisaties: de leken stonden meer in de wereld, daardoor werden de lekenorganisaties ook meer beïnvloed door die wereld. De aansturing van de lekenorganisaties vond echter plaats door de geestelijke hiërarchie.

In grote lijnen bestonden er in binnen de Rooms-Katholieke kerk de volgende lekenorganisaties:

- Ridderlijke orden (Middeleeuwen tot heden)
- Derde orden (Middeleeuwen tot heden)

- Broederschappen (Middeleeuwen tot heden)
- Verenigingen (vanaf de Franse tijd)
- Nieuwe bewegingen (na het Tweede Vaticaanse Concilie)

De ridderlijke orden waren de eerste Rooms-Katholieke lekenorganisaties en ontstonden rond 1100 (de periode van de kruistochten). Deze orden waren een combinatie van ascese en ridderlijke taken in dienst van de christenheid en waren voorbeelden van de toenmalige verwevenheid van kerk en wereld. Binnen de ridderlijke orden bestonden er twee klassen:

Ridders (alleen voor de adel)

Priesters en dienende broeders. Deze legden een gelofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid af. Men kon slecht van één ridderorde tegelijk lid zijn. Een kenmerk van deze ridderorden was het dragen van een mantel met het kruis.

Aanvankelijk had men als taak de verzorging/verpleging van de pelgrims naar het Heilige Land. Ten tijde van de kruistochten werd hen ook bescherming geboden.

Als internationaal opererende semi-kerkelijke organisaties stonden de geestelijke ridderorden de vorming van nationale staten in de weg. Dit was een reden om de ridderorden te liquideren. Bovendien werd de Islamitische dreiging kleiner waardoor de ridderorden ook minder prioriteit kregen.

De ridderorden gingen zich meer richten op de verzorging van hulpbehoevende edelen. Deze taak werd rond 1800 overgenomen door de wereldlijke overheid, zodat alleen de liefdadige taken overbleven.

De Derde Orden waren religieuze verenigingen van mensen die zich bij een kloosterorde aansloten zonder daar volledig lid van te worden. Zij volgden een “verzachte” variant van de betreffende orderegels. De mannenorden waren de Eerste Orden, de vrouwenorden de Tweede Orden.

De Derde Orden ontstonden in de 13e eeuw – gelovigen waren ontevreden over het gedrag van de toenmalige geestelijkheid en kozen voor geestelijke verdieping op eigen initiatief. De Derde Orden kenden de volgende indeling:

* Reguliere Derde Orde: deze groep woonde ongehuwd samen in leefgemeenschappen zonder dat de echte kloostergeloften van toepassing waren. Meestal ging het hier om vrouwen.

Seculiere Derde Orde: zij leefden niet in grote gemeenschappen maar leidden een leven in de alledaagse wereld.

Zij leggen ook geen gelofte af maar een plechtige belofte. In feite betrof het hier een broederschap onder de geestelijke leiding van de desbetreffende klooster- of bedelorde.

De broederschappen bestonden naast de ambacht- en schuttersgilden. De broederschappen hadden een meer of minder sterke religieuze inslag. De broederschappen kwamen op tijdens het Ancien Regime in het Katholieke Europa, voor de secularisering van de Franse tijd.

De broederschappen werden opgericht met toestemming van de kerkelijke gezagsdragers. De doelstelling was een bevordering van de innerlijke vroomheid en zorg voor het zielenheil van de aangesloten leken. Broederschappen hadden een eigen altaar in de lokale kerk, indien zij daarvoor de middelen beschikbaar hadden. De leden van de broederschappen hadden naast hun godsdienstige taken ook tot taak: zorgen voor behoeftige leden en familie en andere liefdadige werken. Van de leden werd een godsvruchtig en dienstbaar leven verwacht. Zij dienden een voorbeeld te zijn voor anderen. De broederschappen hadden een eigen herkenningsteken, gedragen als speld, hanger of borduursel.

Naast de broederschappen kende men ook rederijkerskamers. Aanvankelijk organiseerden zij de vieringen van belangrijke kerkelijke gebeurtenissen, later legden zij zich toe op het schrijven en uitvoeren van toneelstukken etc..

De broederschappen kan men als volgt onderverdelen: Burgerlijke broederschappen waren te vinden in de steden en waren verbonden aan een kerk (bijvoorbeeld: de Illustere Lieve Vrouwenbroederschap in Den Bosch). Aartsbroederschappen: alleen de paus kan aartsbroederschappen oprichten of een broederschap tot aartsbroederschap verheffen. Een aartsbroederschap heeft het recht om elders andere (dochter)broederschappen met dezelfde naam en dezelfde doelstellingen te stichten of dergelijke broederschappen aan te nemen als lid.

Adellijke broederschappen bestonden uit plattelandsdelen. Er waren ook broederschappen van patriciërsfamilies in de steden die na verloop van tijd de adelstand konden verwerven.

De vorstelijke ridderbroederschappen werden opgericht door grotere landsheren om ook op religieus gebied de lagere adel aan zich te binden. Voorbeelden van de wereldlijke “hofordes” waren de Orde van de Kousenband en de Orde van het Gulden Vlies.

De religieuze verenigingen zijn vergelijkbaar met de broederschappen maar zijn opgericht na de Franse tijd

De kerk van Maria Onbevlekt Ontvangen, in gebruik genomen in 1859

en onderworpen aan de burgerlijke wetgeving. De vrijheid van vereniging werd vastgelegd in de grondwet van 1848. In deze periode speelde ook de boven aangehaalde Katholieke emancipatiegolf die leidde tot de oprichting van veel Katholieke verenigingen en stichtingen.

De religieuze verenigingen werden georganiseerd volgens de hiërarchie van de kerkstructuur. Naast de religieuze verenigingen kenden alle Katholieke verenigingen, zelfs zij die geen specifiek religieus karakter hadden, een geestelijk adviseur. Dit was iemand uit de parochiegeestelijkheid die waakte over het morele leven binnen de vereniging.

Na het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) daalde het ledental van de religieuze verenigingen en stichtingen snel en verdwenen zij van het toneel. Naast de veranderingen in de Rooms-Katholieke kerk speelde ook de snelle secularisatie van de maatschappij een belangrijke rol hierbij.

Een aparte groep, die ik hier in het kort wel algemeen zal toelichten maar waar ik in een later artikel niet op zal terugkomen met betrekking tot de situatie in Oss (dit is weer een studie op zichzelf), zijn de lekencongregaties. Deze waren er voor mannen en vrouwen. Deze lekencongregaties vormden het resultaat van 17e eeuwse pogingen om religieus leven en de uitoefening van maatschappelijke taken (zoals opvoeding, onderwijs en verpleging) te combineren. De leden legden de eenvoudige geloften af in plaats van de plechtige geloften, wat hen veel flexibeler maakte. Een voorbeeld van deze lekencongregaties vormden de fraters van Tilburg.

De lekencongregaties hebben de volgende kenmerken: opgericht door een specifieke stichter(es), een gecentraliseerde organisatie, een overste met zeggenschap over alle huizen (waar aanvankelijk ook een eigen priester aanwezig was), de congregatie werd gecontroleerd door een bisschop en de burgerlijke overheid en tot slot verrichte alle lekencongregaties maatschappelijke activiteiten.

Tot medio 19e eeuw was hun kerkrechtelijke status onduidelijk. Dit bood de mogelijkheid tot experimenteren. Vanaf 1860 tot 1900 werd de regelgeving via Rome geregeld. De congregaties werden niet gezien als religieus in de eigenlijke zin maar als vrome verenigingen. Vanaf 1900 werden zij voor Rome religieuzen maar zij noemden zich naar buiten toe “vrome leken”.

Ook het congregatiemodel kende haar hoogtepunt in de 19e en begin 20e eeuw als representanten van de herwonnen religieuze vitalisering. De toenmalige anticlericale regeringen zagen dit met lede ogen aan.

GERAADPLEEGDE BRONNEN:

<http://www.katholiek.org/lekenorg.htm>

Vugt, J. van, *Broedercongregaties en lager onderwijs in Zuid-Nederland in de negentiende en twintigste eeuw*, Nijmegen, z.j.

<http://www.regionaalarchief.tilburg.nl/index.php?option=com-content&task=view&id...> Regionaal Archief Tilburg: De gang naar kerk en kroeg

<http://www.parochiemoergestel.nl/parochiegeschiedenis/75-jaar-kerkgebouw/publicaties:75-jaar-kerkgebouw-Moergestel>

<http://www.inghist.nl/onderzoek/projecten/broederschappen>

Uit de schatkamer van het Stadsarchief

In het Stadsarchief aan de Peperstraat wordt een belangrijk deel van de Osse archieven bewaard. Daar is een speciaal depot voor gebouwd, met klimaatbeheersing en dikke betonnen wanden voor brandveiligheid en bescherming. Naast de archiefbewaarplaats staat een 'museumbewaarplaats', de schatkamer van de Peperstraat. In dit depot is een groot deel van de collectie historische objecten opgeslagen van Museum Jan Cunen, waar het Stadsarchief onderdeel van is.

In deze rubriek lichten we een van die voorwerpen toe, die zo nauw verbonden zijn met de Osse historie.

EEN KUSSENLOPER VAN TAPIJTFABRIEK LAROS

Uit een platte bewaardoos van het Stadsarchief komt dit keer een fraai geweven dikke kussenhoes tevoorschijn van tapijtfabriek Laros. Het originele stopnaaldje is erbij bewaard. Dit bijzondere kussen is vervaardigd bij de viering van het 25-jarig jubileum in 1965. Als centrale afbeelding is het oude wapen van Oss genomen met de os onder de lindeboom. Dit als symbool voor de rechtspraak die de stad Oss met het verkrijgen van de stadsrechten in 1399 als privilege mocht uitoefenen. De kleuren blauw en geel van de stof verwijzen naar goud en lazuur, zoals de officiële kleuren van het Osse wapen na de Franse tijd vastgesteld zijn.

Tapijtfabriek Laros is begonnen in Laren, maar heeft zijn wortels in Oss. Oprichter was de heer Steemers. Hij had het vak van tapijtwever geleerd bij Bergoss, was 'overgenomen' door Desseaux vanwege zijn grote technische kennis van het tapijtweven. Na de

oorlog begon Steemers voor zichzelf en kocht in Laren een tapijtfabriek. Hij noemde het bedrijf 'Laros', een bedrijfsnaam waar zijn roots in herkenbaar zijn. Steemers haalde de beste wevers weer weg bij Desseaux... Concurrentie was ook toen al keihard. De familie Steemers had in Oss een winkel waar fabrieksrestanten verkocht werden.

Desseaux pakte Laros terug: begin jaren '60 kocht het bedrijf een technisch zeer kundige medewerker weg om de ingewikkelde nieuwe tapijtmachines te bedienen waar tot dan toe veel problemen mee waren. Vanaf 1962 kon Desso daardoor eindelijk vlot kamerbreed tapijt weven, een groot succes. Het bedrijf moest al spoedig twee nieuwe tapijtfabrieken openen om aan de vraag te voldoen. Met Laros ging het vervolgens merkbaar slechter, omdat het geen grote breedtes tapijt kon maken. Het Amerikaanse Barwick kocht Laros op. (met dank aan de publicatie 'Made in Oss') PS (FOTO PS)

